

Anmeldelser

Den Danske Ordbog. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. Bd. 1: A-D, 2003. Bd. 2: E-H, 2004 (752 sider og 853 sider). Hovedredaktører: Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen og † Ole Norling-Christensen. Seniorredaktører: Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen. It-redaktør: Jørg Asmussen. Redaktører: Henrik Andersson, Laurids Kristian Fahl, Ken Farø, Jan Heegård, Berit Heer Henriksen, Henrik Hovmark, Hanne Jensen, Sanni Nimb, Kirsten Sydendal, Knud Troels Thomsen, Thomas Troelsgård. Etymologer: Else Bojsen, Bent Jørgensen, Merete K. Jørgensen, Marita Akhøj Nielsen, † John Kousgård Sørensen og Vibeke Winge. Værket udkommer i 6 bind til en samlet pris af 3000 kr.

To store, tykke bind af Den Danske Ordbog (DDO) ligger nu på bordet, og inden året er omme, skal der komme fire til. Seks bind, der beskriver dansk sprog i perioden 1950 til nutiden. Alle seks bind er forberedt og redigeret på godt 10 år af et hold af overvejende unge ordbogsredaktører; det er en imponerende præstation. Og samtidig er det et pionerarbejde inden for korpusbaseret leksikografi i Danmark. For ordbogens grundmateriale er ikke en traditionel seddelsamling, men et elektronisk tekstkorpus på 44.000 tekster fra årene 1983-1992, indsamlet og tilrettelagt som materiale til ordbogen.

Den røde farve på lærredsbindene viser, at Gyldendal er involveret i udgivelsen, men selve redaktionsarbejdet er udført ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL), og de to selskaber har hver sit logo på bogryggen: en trane og tre løver i guldtryk.

Ordbogen har et usædvanlig smukt layout. Der er brugt forholdsvis få skrifttyper, hvad der giver siderne et roligt og harmonisk præg. Opslagsordene er markeret ved fed skrift og udrykning, og de enkelte oplysningstyper i artiklerne er klart markeret ved linjeskift og ved forskellige redaktionelle tegn. Det eneste, man kan anke over, er, at opslagsordene til visse henvisningsartikler ikke er fremhævet med fed skrift (fx brædt sb. – *alm. stavfejl for* →bræt); de er vanskelige at finde, selv når man ved, at de er der.

Hvert bind indeholder alle de nøgler, læseren kan have brug for under læsningen. Forrest en »brugernøgle« med oversigt over artikelstruktur og oplysningstyper, samt en nøgle til lydskriften. Bagest en liste over redaktionelle forkortelser, en liste over redaktionelle tegn, og en liste over »udtryk der bruges i oplysninger om konstruktion«. Alle disse nøgler er klart og pædagogisk formidlet, dog med undtagelse af lydskriftnøglen (jf. ndf.). En liste over kildeforkortelser vil først komme i bind 6 og kan indtil da ses på DSL's hjemmeside, men kildeforkortelserne er generelt så gennemskuelige, at man sjældent savner listen.

For den læser, der ikke vil nøjes med nøglerne, findes der en udførlig brugervejledning forrest i bind 1. Her beskrives og eksemplificeres de enkelte oplysningstyper og deres rækkefølge. Fremstillingen er holdt i et enkelt og præcist

sprog, og selve opstillingen er overordentlig klar og overskuelig, med overskrifter og stikord i marginen, og med sideindhold angivet forneden. Det er en sand fornøjelse at læse denne vejledning.

Og fornøjelsen fortsætter, for herefter følger et kapitel om ordbogens metoder, principper og kilder. Her kan den særligt interesserede læser få et indblik i, hvordan man har benyttet det elektroniske tekstkorpus ved redigeringen, hvilke hjælpemidler man har haft ved udvælgelsen af opslagsord, og hvilke principper man har fulgt mht. præskription og deskription. Dette kapitel ligger smukt i forlængelse af den praksis, man har fulgt gennem årene. For DDO har fremlagt sine metoder og principper til diskussion lige fra planlægningsfasen til udgivelsen. (Se listen over redaktørernes mange artikler og conferencebidrag på ordbogens hjemmeside).

Det samlede værk vil blive på 62.000 artikler. (Tallet fremgår ikke af ordbogen, men blev oplyst ved et foredrag i LEDA april 2004). Til sammenligning indeholder Retskrivningsordbogen 64.000 opslagsord, Ordbog over det Danske Sprog (ODS) mindst 250.000, og Oxford English Dictionary 600.000. Disse tal siger naturligvis intet om ordforrådets størrelse i de sprog, ordbøgerne beskriver, men de afspejler, at mål og midler (herunder økonomiske midler) har været forskellige (jf. Erik Hansen 1994).

For DDO var omfanget fastlagt forud, ligesom det var fastlagt, at ordbogen skulle rumme bestemte oplysningstyper (bøjning, udtale, betydning m.m.). For redaktionen har opgaven derfor bestået i at prioritere og at vælge, fx mellem (1) flere opslagsord med korte artikler, eller færre opslagsord med længere artikler, (2) flere eller færre fagord, fremmedord, gammeldags ord og nye ord, og (3) et mere eller mindre kompakt layout, med flere eller færre forkortelser. Valgene kan ikke have været lette, men opgaven er løst godt. I en stram og overskuelig struktur indeholder hver artikel en række af oplysninger, som hver for sig og tilsammen er nyttige for brugeren – både for den bruger, der vil benytte ordbogen som produktions- og receptionsordbog, og for den, der er alment interesseret i det danske sprog. Der er koncentreret indhold i artiklerne, og man ville nødig have set dem kortere.

Udvælgelsen af opslagsord kan altid diskuteres. Skal man fx medtage nye ord som *blandingsmisbrug* og *citrongræs*, fremmedord som *benchmarking* og *downloade*, gammeldags ord som *annamme* og *besvangre*, og fagord som *cæsium*, *cæsur* og *çoliaki*? Alle disse ord findes i ordbogen, mens *børnemeny* (nyt), *cheerleader* (fremmed), *geburtsdag* (gammeldags) og *aktionsart* (fagord) ikke findes. DDO vil givetvis blive udsat for kritik af sin udvælgelse. Det bliver ordbøger som regel, selv ODS. Især kan man forvente, at sprogrøgttere vil mene, at ordbogen har medtaget for mange engelske lån, mens andre vil mene, at den har for få. Men kritikken kan tilbagevises dels med henvisning til, at ordbogen er deskriptiv, ikke normativ (jf. ndf.), og dels med henvisning til, at udvælgelsen er sket på baggrund af ordbogens store tekstkorpus og af andre tekstkorpora som fx Infomedia (tidligere Polinfo), samt af Sprognævnets seddelsamling m.m. Udvælgelsen har således hvilet mindre på skøn og mere på viden end udvælgelsen i de fleste andre ordbøger.

Man kan hævde, at de engelske låneord kan slås op i engelsk-danske ordbøger

og derfor ikke behøver at optage plads i DDO. Men de engelske ordbøger fortæller ikke, om et ord er etableret som låneord i dansk eller ej, det gør DDO indirekte ved at medtage ordet. Når sprog- og litteraturforskere i dag arbejder med danske tekster fra 1700-tallet, kan de slå de franske ord op i ODS og Holberg-Ordbog og se, at ordene hørte til tidens (overklasse)sprog. På samme måde vil fremtidens forskere kunne slå engelske ord op i DDO, når de arbejder med danske tekster fra vore dage.

I øvrigt kan man på det danske sprogs vegne glæde sig over, at så mange gammeldags ord – som fx *aflægs*, *blu*, *blues*, *erholde*, *folkemål*, *forne*, *hvo* – stadig er så livskraftige, at de har passeret ordbogens »bagatelgrænse«. Og på sine egne vegne kan man glæde sig over, at man nu endelig kan blive oplyst om, hvad *benchmarking* er – nemlig »systematisk undersøgelse og vurdering af en eller flere virksomheders produktionsmetoder, effektivitet m.m. ved sammenligning med en standard« – når éns egen gamle engelsk-danske ordbog ikke har ordet med, og de nye kun har *benchmark* vb., der kun i én ordbog er udførligt forklaret.

Hvad fagordene angår, så er det interessant at sammenligne forkortelseslisten i ODS med den tilsvarende liste i DDO. ODS's kog. (= udtryk fra kogekunst) er udskiftet med det mere jordnære madl. (= madlavning); ODS's telef. og telegr. er erstattet af det mere overordnede og omfattende komm. (= kommunikation); og alle ODS's mere eller mindre eksotiske håndværk (fx bødsk., glarm., kurv., naal., pott., ur.) er slået sammen i håndv. Til gengæld er der kommet en række nye fag til i DDO, fx adm., antrop., arkit., astrol., auto., byg., elektron., psyk., pæd., samf., statist., tekn., traf. og økon. Listen over nytilkomne forkortelser viser et lille stykke kulturhistorie, og set sammen med de gamle, fælles forkortelser (fx arkæol., biol., fisk., forsikr., fys., geogr., jur., kem., landbr., med., mil., mus., rel., theat.) viser den spændvidden i ordbogen. En imponerende spændvidde, især da ordbogen ikke kun medtager alment kendte fagord, men også faglige betydninger, der er »almindelig kendt og brugt inden for det nævnte fag, men betydelig mindre kendt og brugt uden for faget«.

Opslagsordenes udtale angives med lydskriften Dania. Valget begrundes med, at Dania er mere tilgængelig for danske ordbogsbrugere end den internationale lydskrift IPA, fordi Dania er skabt til at gengive dansk og derfor anvender tegn, der afviger så lidt som muligt fra almindelig dansk skrift. Det er et godt og vægtigt argument. Man kan tilføje, at dette valg vil bidrage til at fastholde og styrke Dania-traditionen, til glæde for redaktørerne af Den Store Danske Udtaleordbog, Den Store Danske Encyklopædi, Nudansk Ordbog, Ømålsordbogen og Jysk Ordbog, der alle anvender Dania, og til gavn for brugerne af alle disse værker.

Lydskriften præsenteres forrest i hvert bind af ordbogen, i en liste over Dania-tegn og tilsvarende IPA-tegn. Dania-tegnes lydverdi er illustreret ved ord-eksempler, fx *å lunde*, *å låne*. Det er her underforstået, at eksemplerne viser rigsmålsudtalen, ligesom ordbogen gør det. Hensigten med listen må være at oplyse læseren om lyd kvaliteten: *å* er den lyd, man har i rigsdansk *låne*. Men det forudsætter, at brugeren kender rigsmålsudtalen af det pågældende eksempelord, og det kan langtfra tages som givet. Mht. ordet *lunde* gælder det således, at et meget stort antal mennesker med jysk eller fynsk substrat har en udtale med *o*, og at de opfatter denne udtale som rigsdansk. Tilsvarende vil *α* i eksempelordet *maj*

være fremmed for et stort antal gamle mennesker, *æ* i *rinde* og *æ*· i *rene* være fremmed for mange jyske og fynske rigsmålstalende, og *ä* i *træffe* for mange yngre mennesker i hele landet. Man burde have valgt *trække* i stedet for *træffe*, idet udviklingen *rä* > *ræ* ikke omfatter ord som *trække* og *dreng* (eller if. Gregersen og Pedersen 1991 kun gør det sjældent). Og man burde have udeladt *rinde* og *rene* som eksempel på *æ* og *æ*·. Listens formål kan ikke være at demonstrere, at der til én lyd kan svare flere bogstaver; det må være at hjælpe læseren til at bestemme lyden. Mht. lyden *å* kan det være svært at finde et egnet eksempelord, fordi *o*-lyd er forholdsvis resistent vest for Storebælt. Men *lunde* er et decideret dårligt valg, for *o* holder sig bedst foran nasal og velær, i ord som *lunde*, *kun*, *lukke*. (I mange dialekt har disse ord endda *u*-lyd). Måske ville *nul* være det bedste valg, fordi dette ord er indlært i skolen.

I listen finder man ingen eksempler på vokaler og konsonanter med stød, fx i rækken *å*, *å*·, *å*' og *n*, *n*' med tilhørende ordeksampler, som man finder det i Brink og Lund (1974). Stødet er kun repræsenteret i en lille liste sidst på siden over tegnene for tryk, stød og længde. Herved har man opnået, at oversigten over lydskrift kan være på én side, hvad der er en klar fordel, men man har svigtet de almindelige brugere, der har svært ved at forestille sig stød. Man kunne i stedet have valgt en trespaltet opstilling for at få stødformerne med, men så havde man været nødt til at flytte IPA-oversigten til et andet sted. Den ideelle løsning findes ikke. Men det gør det ikke nemmere for brugeren, at man har anbragt ordet *frø* som eksempel på *ö*·, samtidig med at man nederst på siden præsenterer stød og længde som to forskellige størrelser.

Om den udtale af ordene, som ordbogen gengiver, står der i brugervejledningen, at det er distinkt rigsmålsudtale. »Udtaler på dialekt eller regionalsprog anføres ikke, heller ikke udtaler bestemt af et særligt socialt miljø, en særlig aldersgruppe eller et særligt stilpræg«. Nu er der bare det problem, at der ikke eksisterer et rigsmål, som ikke er bestemt af alder og lokalt substrat. Som påvist af Brink og Lund (1975) sker der i perioden 1840-1975 en række lydudviklinger i københavnsk, der resulterer i, at ældre og yngre former findes side om side, korreleret med de talendes alder, ofte i samspil med deres socialgruppe og geografiske tilhørsforhold. Her skal kun nævnes nogle udvalgte eksempler.

Variationen *rä*/*ræ* (i ord som *træffe* og *græs*), *æ*·/*ä*· (i ord som *bære*) og *æ**η*/*e**η* (i ord som *enge*) forekommer i hele landet, med *rä*, *æ*· og *æ**η* som almindelige former hos ældre mennesker, og *ræ*, *ä*· og *e**η* som almindelige former hos yngre (jf. fx Brink og Lund 1975, Gregersen og Pedersen 1991, Jul Nielsen og Nyberg 1993, Jørgensen og Kristensen 1994). I alle disse tilfælde har DDO valgt at bringe den ældre variant.

Varianterne *re*/*ræ* (i ord som *rinde*) og *re*·/*ræ*· (i ord som *rene*) har en anden fordeling. Her er de yngre varianter *ræ* og *ræ*· næsten enerådende i københavnsk rigsmål, både hos yngre og ældre københavnere, og DDO bringer da også kun disse varianter. Men hvis man inddrager provinsielt rigsmål, bliver forholdene igen komplicerede. For der er mange ældre, rigsmålstalende personer med jysk eller fynsk baggrund – inklusive denne anmelder – der stadig har de ældre varianter.

Det er beklageligt, at DDO kun bringer én form i disse og lignende tilfælde. Hvis man havde medtaget flere former, kunne man have bidraget til en større for-

ståelse for og accept af den sproglige variation i Danmark. Nu risikerer man at bidrage til intolerancen. Det er formentlig pladshensyn, der har bestemt, at der kun medtages én form, men spørgsmålet er, om det danske sprogholdningsklima så ikke havde været bedre tjent med, at man helt havde udeladt udtaleangivelser.

Endelig må man sige, at brugervejledningen er højst ufuldkommen, når den oplyser, at formerne gengiver »distinkt rigsmålsudtale«. Der burde have stået »distinkt rigsmålsudtale, således som distinkt rigsmål typisk udtales af ældre københavnere tilhørende middelklassen«. Og så måtte man meget gerne have oplyst eksplicit, at der findes yngre københavnske rigsmålsformer samt provinsielle rigsmålsformer, der er udeladt af pladshensyn.

At begrebet rigsmål i øvrigt er et flertydigt og kontroversielt begreb, fremgår af en artikel af Hans Jørgen Ladegaard: »Dansk rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv: en diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet« (Ladegaard 1999).

DDO opererer med flere typer af betydningsangivelser: genus proximum-definitioner, funktions-definitioner og synonym-definitioner. De forskellige typer er eksemplificeret i brugervejledningen, og valget afhænger naturligt af, hvad det er for et ord og en betydning, der defineres. Definitionerne er ikke altid helt adækvate. Som eksempel kan nævnes verbet *byde*, der i betydning 1 defineres »opfordre nogen til at tage imod noget«. Denne definition gælder strengt taget ikke *byde*, men *byde ngn ngt*, og definitionen burde derfor have lydt »bruges om at opfordre nogen til at tage imod noget«. Det er dog nok de færreste brugere, der vil bemærke denne uoverensstemmelse, og for nogle kan det formentlig være en fordel, at »bruges om at« er udeladt. I hvert fald er det pladsbesparende.

Hvad stil og detaljeringsgrad angår, så har man valgt en enkel og klar stil og en forholdsvis kort form. Den korte form fungerer godt, fordi man ofte supplerer den egentlige definition med en række ekstra informationer, og fordi man ofte illustrerer betydningen med kollokationer og citater.

De ekstra informationer kan være tilføjelser til definitionen, encyklopædiske oplysninger, samt henvisninger til synonymer og betydningsbeslægtede ord. Tilføjelserne er som regel præciserende eller eksemplificerende; fx er *adgang* i betydning 2 defineret som »sted hvorfra det er muligt at komme til et andet sted«, og hertil er tilføjet »fx en vej el. indgang«. De encyklopædiske oplysninger, betegnet ENC, kan være af forskellig karakter. De kan for eksempel kaste lys over ordets historie, som under *almenskole*: »ENC betegn. afløste ca. 1900 *almueskole* og blev selv afløst af *folkeskole* i 1937«. Eller de kan vise ordets motivation, som under *afsyre* »fjerne gammel maling el. fernis fra en genstand ved at behandle den med base; ENC maling og fernis indeholder syre som bestanddel«. I nogle tilfælde kan ENC dog forekomme overflødig, som under *hvid* adj. »af farve som fx sne el. salt; ENC den hvide farve opstår når en genstand tilbagekaster alt lys«. Her er der snarere tale om en anden definition af ordet, hentet fra faget fysik.

Betydningsangivelserne er ofte ledsaget af brugsbestemmelser, dels af typen *slang*, *jargon* eller *håndv.*, *astron.*, og dels af typen *især unge*, *især Jylland*, *især talesprog*, *især i juridiske tekster* eller *uformelt*, *højtideligt*, *ironisk* o.l. Listen over brugsbestemmelser er lang og lovende, og det er tilsyneladende ikke en lukket liste. Man må blot undre sig over, at fagbestemmelser (*håndv.*, *astron.* osv.)

kun optræder, hvis et ord har flere betydninger, hvoraf nogle er faglige, men ikke, hvis ordet i sig selv er et fagord. Her må ordbogen være tænkt som en recepti-
onsordbog, en hjælp til den bruger, der sidder med en fagbog og let skal kunne
finde den faglige betydning blandt flere andre. Men ordbogen er også en doku-
mentationsordbog, og som sådan burde den altid markere fagsprog. Så ville det
måske også være muligt for redaktionen at udtrække små fagordbøger maskinelt?

Man leder forgæves efter en brugsbestemmelse *især gamle*, svarende til *især
unge*. Ifølge indledningen side 32 og 56 ser det ud til, at man i stedet skriver *gl*.
Denne forkortelse forklares imidlertid som »gammeldags sprog«. Ord, der især
anvendes af gamle, kan selvfølgelig kaldes gammeldags, men betegnelsen gam-
meldags må også kunne gælde ord, der bruges af alle aldersgrupper, fx ord, der
har overlevet i idiomatiske udtryk (som *hvo i hvo intet vover, intet vinder*), eller
ord, der har overlevet i salmer og fædrelandssange. Man skulle måske have skel-
net mellem *især gamle* og *gldgs.* (som det rettelig burde forkortes, for *gl.* betyder
normalt gammel), eller man skulle i det mindste have eksemplificeret gammel-
dags sprog med flere typer af eksempler.

Betydningerne er som nævnt ofte illustreret af kollokationer og citater. Kollo-
kationerne, samforekomsterne, er ifølge brugervejledningen udvalgt efter hyp-
pighed. De bringes i en form, der er delvis leksikalsk, det vil sige med verberne i
infinitiv (*danse rundt, synge og danse*), men med nominalerne i forskellige for-
mer (*asfalteret vej, brun konvolut, brune øjne, hvide duge, den våde asfalt, en
god far, sin gamle far*). Brugeren skal her holde sig for øje, at der kun er tale om
eksempler, en slags citater i kortform, og ordbogen har markeret dette ved at skri-
ve kollokationerne med samme typografi og samme indledende symbol som cita-
terne.

Kollokationerne omfatter imidlertid både friere og fastere forbindelser. En
særlig type af faste forbindelser udgøres af tryktabsforbindelser som *vaske guly,*
vaske hænder, danse om juletræ. Det er etablerede udtryk, der alle betegner kon-
ventionelle aktiviteter. Man kan fx sige *vaske hænder og vaske hår*, men ikke *va-
ske hals* – i det mindste ikke, uden at det vil blive opfattet som leg med sproget.
Ordbogen bringer som regel disse forbindelser frem for de tilsvarende, friere for-
bindelser *vaske gulvet, vaske hænderne, danse om juletræet* osv. Formentlig (og
forhåbentlig) har man her foretaget et bevidst valg, således at hyppighed ikke er
eneste kriterium for udvælgelsen.

Citaterne er hentet fra ordbogens korpus. De viser det levende sprog, den kon-
krete sprogbrug, og bringer dermed liv ind i de ellers så abstrakte ordbogsartikler.
Nogle ordbogsbrugere vil nok savne de mange skønlitterære citater, som man er
vant til fra ODS. Der er langt mellem citater af denne type, og man skal huske, at
det kun er værker fra korpussets periode 1983-1992, der citeres. Det oplyses ike,
om korpusset omfatter nye udgaver af ældre tekster, eller om det er begrænset
til nye tekster, men man kan konstatere, at hverken Den Danske Salmebog 2. udg.
1988 eller Folkehøjskolens Sangbog 17. udg. 1989 er på kildelisten. I øvrigt er
citaterne hentet fra mange forskellige teksttyper – offentlige og private, skrevne
og talte – og det er en fornøjelse at se denne mangfoldighed.

Til sidst i betydningsafsnittet bringes de faste udtryk, i fed skrift. Ved faste ud-
tryk forstås først og fremmest leksikaliserede udtryk, herunder fagtermer (fx *be-
stemt artikel*), men også refleksive forbindelser og deponente former behandles

her (jf. ndf.). De faste udtryk er redigeret som en art artikler i artiklen, med betydningsangivelser, kollokationer, citater m.m. Ordbøger kan vælge mellem at bringe de faste udtryk under de betydninger, de hører til – med de vanskeligheder, det indebærer, når betydningen er leksikaliseret – eller at bringe dem samlet til sidst. Den første løsning vælges typisk af dokumentationsordbøger, fordi den tilgodeser beskrivelsen af ordets semantiske felter og viser de betydningsudviklinger, der har fundet sted i og med leksikaliseringen. Den anden løsning vælges derimod ofte af receptionsordbøger, fordi den gør det lettere for brugerne at finde et givet udtryk. DDO har valgt den sidste løsning og har dermed imødekommet brugernes behov for overskuelighed. ODS har som bekendt en dobbeltløsning: Man sætter visse typer af faste forbindelser til sidst, især under de store verber, men samtidig anfører man, hvilken betydning forbindelserne hører til. Det er fuldt ud forståeligt, at DDO ikke har valgt denne løsning, for der ville ikke være et rimeligt forhold mellem den arbejdsbyrde, det ville være at tilføje betydningshenvisninger, og det antal brugere, der ville benytte sig af henvisningerne.

En nyskabelse – og en stor og glædelig nyskabelse – er de konstruktionsoplysninger, der er knyttet til de fleste verbalbetydninger og til en del substantiver og adjektiver. Fra ODS er man vant til oplysninger af typen trans., intrans., abs., i forb. m. adv., m.h.t. legemsdele, om vind osv. DDO bringer de samme oplysninger, men mere konsekvent og systematisk og i en form, der er mere gennemskuelig for lægfolk. Fx beskrives *brække* vb. med følgende konstruktioner, fordelt på forskellige betydninger:

[NGN brækker NGT (i_stykker/over/løs/..)]
 [NGT brækker (over/..)]
 [NGN brækker NGT]
 [NGN brækker NGT på NGN]

Med disse korte formler er verbets valensalternationer beskrevet, og det er angivet, om subjekt og objekt er animat eller inanimat. De semantiske begrænsninger kan endda være specificeret yderligere, som fx under *blæse* vb. [det blæser, VIND blæser].

I betragtning af, at valensalternationer er så hyppige i dansk, og at de er knyttet til betydning, så må konstruktionsoplysningerne siges at være både nyttige og relevante.

I nogle tilfælde slår man flere konstruktionstyper sammen i én parentes. Det gælder fx alternationer som [NGN bygger NGT, NGN bygger på NGT], hvor den transitive og den intransitive konstruktion er behandlet under ét, selv om de betegner forskellig aktionsart, henholdsvis overgang og durativ aktivitet (jf. Durst-Andersen og Herslund 1996). Der er således en betydningsforskel på de to konstruktioner, men denne type betydningsforskel bringes traditionelt ikke i ordbøger, ligesom betydningsforskellen mellem præsens og præteritum heller ikke gør. Den bringes i en grammatik.

I konstruktionsparentesen oplyses det også, om verbet tager *have* eller *være* som hjælpesverb. Betydningsforskellen forklares i brugervejledningen, men den burde også have været forklaret i den oversigt over »Udtryk der bruges i op-

lysninger om konstruktion«, der findes bag i hvert bind. I det mindste burde man have henvist fra oversigten til brugervejledningen.

Endelig indeholder parentesens oplysninger om de begrænsninger mht. modalitet, som visse verber er underlagt. Fx under *behøve* [NGN behøver (at)+INF; især i nægtende, begrænsende el. spørgende udtryk]. Udtrykket »begrænsende udtryk« er vagt, og man kunne have ønsket, at det var blevet forklaret eller eksemplificeret i brugervejledningen og medtaget i oversigten bag i bøgerne.

Refleksive konstruktioner som *brække sig*, *bedre sig*, *glæde sig* er behandlet som faste udtryk og ledsages af konstruktionsoplysninger, fx [NGT bedrer sig].

Deponente konstruktioner behandles på samme måde som refleksive. Fx findes *glædes* som »fast udtryk« under *glæde* vb., med konstruktionsoplysningen [NGN glædes (over NGT/at+SÆTN), NGN glædes ved NGT)]. Disse konstruktioner er ikke omtalt i brugervejledningen, hvor man burde have nævnt dem efter de egentlige faste udtryk (s. 45).

Problematisk er behandlingen af det deponente *behøves* (i sætninger som *du behøves ikke at forklare det*). Formen behandles som et fast udtryk *nogen behøves*, der først afslører sig som deponent og transitivt, når man læser konstruktionsoplysningerne og citaterne. Man kunne have ophøjet formen *behøves* til sideform til opslagsordet, selv om sprogrøgterne nok ville protestere. På den måde ville *behøves* komme på linje med deponente verber som *dages* og *flokkes*, der har s-formen som opslagsform, og det ville vise det forhold, at *behøves* hos nogle sprogbrugere er blevet et deponent verbum.

Det falder uden for brugervejledningens rammer at oplyse, hvilke forbilleder eller inspirationskilder man har haft mht. konstruktionsoplysningerne, men uanset hvad, så ligger der en stor arbejdspræstation i disse oplysninger. Det gælder både for konciperingen af formelsystemet og for analysen af de enkelte ord. Og det er utvivlsomt et arbejde, der vil blive til gavn for mange brugere. For sprogforskere vil det være særlig interessant, hvis det bliver muligt at søge på dette oplysningsfelt, når ordbogen engang udkommer i digital form. Så kan man måske finde de verber, der er underlagt begrænsninger mht. modalitet ved at søge på »i begrænsende udtryk«?

Det fremgår af brugervejledningen (s. 32), at DDO medtager ord, der især eller næsten kun er udbredt i visse aldersgrupper eller i visse geografiske områder. Som eksempel nævnes »*chick* sb. .. smart pige (*især unge*)« og »*skave* vb. .. gni-de el. skrabe mod noget så det slides el. beskadiges (*især Jylland*)«. Man må formode, at det ikke kun er ord, men også eventuelle betydninger, konstruktioner m.m. fra ungdomssprog og regionalsprog, der medtages, og formodningen bekræftes af, at man under *glad* adj. finder [glad for NGT/NGN/at ..., Jylland og Fyn: glad ved NGT/NGN]. At disse varieteter af dansk medtages, er en naturlig konsekvens af, at ordbogen ønsker at være deskriptiv, ikke normativ.

Man skal imidlertid lede længe for at finde ord eller udtryk fra regionalsprogene. Det kan have den gode grund, at regionale ord og udtryk er sjældne i nutidsdansk, hvad de vitterligt er, men det må også skyldes, at ordbogens kilder til regionalsprog har været for begrænsede. Man leder fx forgæves efter det provinsielle udtryk *den anden dag* 'forleden dag' og efter det sjællandske udtryk *det er meget* (el. *lidt*) *med forskel*. Og slår man op under *fryse* vb., finder man kun konstruktio-

onen [NGN fryser (OM LEGEMSDDEL)], ikke den fynske konstruktion [NGN fryser (på LEGEMSDDEL)], eller den jyske [NGN fryser (LEGEMSDEL)]. Den fynske eller jyske ordbogsbruger må enten tolke konstruktionsoplysningen sådan, at deres egen *fryse*-konstruktion er ukorrekt, eller de må tolke den som udtryk for københavnsk hegemoni.

Dækningen af regionalsprogene er med andre ord mangelfuld, men om ikke andet, så har redaktionen dog sendt et signal om, at man mener, at provinsielle ord og udtryk hører hjemme i en ordbog over moderne dansk.

Et lignende signal har man ikke sendt mht. indvandrerdanske ord og udtryk. Igangværende forskning har vist, at der blandt unge nydanskere og deres gammeldanske kammerater tales en særlig varietet af dansk, som blandt andet er karakteriseret ved at indeholde en række fremmedord, lånt fra forskellige indvandrersprog, fx *ew* udråbsord af kurdisk oprindelse, der bruges til påkaldelse af opmærksomhed, *aghas* sb. af arabisk oprindelse, der bruges om en person, der kontrollerer og holder øje med de unge, og *cadre* vb. 'stjæle, hugge' af tyrkisk oprindelse, men med dansk bøjning: *cadrede*, *cadret* (jf. Quist 2000, med ordliste s. 208 f.). Ordene kan betegnes som etablerede i de pågældende ungdomsgrupper, og de kan ligesom *chick* betegnes som (*jargon*) og (*især unge*), men hertil må føjes (*især nydanskere*). Ingen af ordene er med i DDO. Måske har man ikke kendt til dem, og måske vil man også opfatte dem som for marginale.

Indvandrerord som *bulgur*, *falafel*, *halal* og *hummus* findes alle i ordbogen. De er kommet ind i dansk efter 1980 via etniske butikker, restauranter og kagebøger, og de har en helt anden udbredelse og status end ungdomsgruppernes ord.

DDO hjælper sine brugere til at finde de ord, de eftersøger. Det sker ved henvisning til opslagsformerne, fx ved henvisning fra *faldbyde* til *falbyde*, fra *accordeon* til *akkordeon*, og fra *grundliggende* til *grundlæggende*. Disse variantformer behandles forskelligt. Formen *faldbyde* beskrives som »alm. stavfejl for *falbyde*«, og stavfejlen nævnes ikke under *falbyde*; *accordeon* beskrives som »uofficiel, men alm. stavemåde af *akkordeon*«, og formen nævnes som uofficiel form under *akkordeon*; fra *grundliggende* henvises blot til *grundlæggende*, hvor *grundliggende* anføres som sideform til opslagsordet. Brugerne bliver således ikke alene ledt på vej; de bliver også oplyst om de pågældende formers status. Hvis en bruger skriver *faldbyde*, begår han en stavfejl; hvis han skriver *accordeon* benytter han en uofficiel form, der dog bruges af mange andre; og hvis han skriver *grundliggende* har han blot valgt én af to officielle former.

Kriterierne for at skelne mellem stavfejl og uofficielle former fremlægges ikke eksplicit, men det fremgår af brugervejledningen og af Trap-Jensen (2002), at de uofficielle former især udgøres af fremmedord, der i strid med normen er fastholdt i en ikke-fordansket form af mange gode sprogbrugere, enten i almindelighed eller inden for visse fag.

Som sideformer behandles de former, der i Retskrivningsordbogen er anført som dobbeltformer. Det kan være rent ortografiske varianter som *astringerende* og *adstringerende*. Eller det kan være ordvarianter som *grundliggende* og *grundlæggende*, der strengt taget er to forskellige ord, der burde behandles i hver sin artikel. Det anføres undertiden, hvilken af sideformerne der er den mest almindelige, men langt fra altid. Den bruger, der ikke ved, om han skal vælge *grundlig-*

gende eller *grundlæggende*, skal enten læse i brugervejledningen, at den forreste form, hovedopslagsformen, er den mest almindelige, eller han skal slutte sig til det. Det må bemærkes, at det netop er muligt at slutte sig til det, fordi *grundliggende* henvises til behandling under *grundlæggende*. Dette i modsætning til i Retskrivningsordbogen, hvor der henvises gensidigt mellem de to ord, der derfor fremtræder som ligestillede (jf. Bundgaard Pedersen 2003).

Svarende til at man medtager uofficielle staveformer, medtager man også uofficielle, men almindelige bøjningsformer.

Denne praksis mht. staveformer og bøjningsformer er yderst prisværdig. Man har på én gang oplyst om den gældende norm og om den faktiske variation i sprogbrugen. Eller med andre ord: Man har kombineret det præsriptive med det deskriptive. Henrik Andersson (1996) kalder det et traditionsbrud, men man kunne med lige så stor ret kalde det en tilbagevenden til traditionen fra ODS. For ODS indeholder mange ikke-autoriserede former, præsenteret i artiklernes hoved og citeret i kroppen. Men ODS omfatter en lang periode, hvor der ikke fandtes en egentlig kodificeret norm, kun konventioner for stavning og bøjning, så opgaven har ikke været helt den samme for DDO som for ODS.

Et virkeligt traditionsbrud finder man derimod, når DDO også vejleder i betydningers korrekthed. Det sker med formlen »denne brug regnes af mange / af nogle for ukorrekt«. Som eksempel kan nævnes *dufte* vb., hvor betydning 1 »udsende behagelig lugt« er umarkeret, mens betydning 2 »lugte til en (behagelig) lugt« er markeret som ukorrekt for nogle. Og *bjørnetjeneste*, hvor den gamle betydning »handling som er velment, men som gør mere skade end gavn« er umarkeret, mens den nye »handling som er til stor hjælp for nogen; stor tjeneste« er markeret som ukorrekt for mange. Markeringen er uproblematisk under *dufte*, hvor alle sprogbrugere er enige om betydning 1, men det er problematisk, at man under *bjørnetjeneste* (og andre pendulord) kun anfører den nye betydning som ukorrekt for mange, selv om der heller ikke er enighed blandt sprogbrugerne om den gamle betydning. Her burde oplysningen stå begge steder. I øvrigt kan man spekulere på, om der mon er tilfælde, hvor det er den gamle betydning, der regnes for ukorrekt af nogle, mens den nye er fælles?

DDO er overraskende rig på oplysninger om orddannelse. De findes dels i en række udførlige artikler om morfemer som *be-*, *for-*, *-agtig*, *-en* og *-er*, og dels i et særligt orddannelsesfelt i slutningen af de almindelige ordartikler, fx under *gople*: *brænde-*, *ribbe-*, *stor-*, *øregople*.

Orddannelsesfeltet er opdelt i sammensætninger, afledninger og diverse andre dannelser, og disse er videre inddelt efter betydning (til bet. 1: ..., til bet. 2: ... osv.). Sammensætningerne er igen opdelt efter første- og andetled, og afledningerne i præfiks-, suffiks- og rodafledninger, og herunder efter ordklasse. Der er kort sagt tale om en kompliceret taksonomi, der godt kan virke lidt overvældende i forhold til det antal ordeksampler, der bringes.

De ord, der nævnes i orddannelsesfeltet, er if. brugervejledningen normalt udvalgt efter deres hyppighed. Formentlig har man også taget hensyn til, at forskellige orddannelsesstyper skulle være repræsenteret. Ellers ville man næppe finde *admiralinde* under *admiral*, og *begribelse* under *begribe*. Taksonomien har haft indflydelse på udvælgelsen – og bør have indflydelse, når feltet handler om ord-

dannelse. Som eksempel på udvælgelse kan nævnes *grine* vb. Herunder finder man suffiksafledningerne *grinen* sb., *griner* sb., *grineri* sb., *grinagtig* adj., rodafledningen *grin* sb., sammensætninger med *grine* som første- og andetled, og »diverse-dannelsen« *forgrint*. Man savner kun *grinebider*, der dog findes lige efter i en selvstændig artikel.

Antallet af eksempler, der bringes under hver type, er begrænset af pladshensynet. Det betyder, at antallet ikke kan tolkes som udtryk for graden af produktivitet. For eksempel er den højproduktive type *rode-*, *sludrehoved* kun repræsenteret af disse to ord. I Ømålsordbogen fylder typen mere end en spalte og er opdelt i semantiske kategorier.

Blandt de selvstændige morfemartikler finder man både gamle, i rigsmålet uproduktive suffikser som *-ende* (i ord som *forehavende*, *forlydende*, *udseende*), gamle, men stadig produktive suffikser som *-agtig* og *-bar*, og nye, produktive suffikser som *-er³* (i ord som *kigger*, *griner*, *lytter* (være med på en lytter) og *fjerner*, *døgner*, *fritter*). Også en stor del af de »kryptorødder« og »skabsaffikser«, som Pia Jarvad har beskrevet, kan man finde i ordbogen, dog uden Jarvads betegnelser. Det drejer sig fx om *etno-*, *-arium*, *budget-* og *-bank* (jf. Jarvad 1996).

Morfemartiklerne har samme struktur som andre artikler. Det betyder, at de dannelser, morfemet indgår i, er eksemplificeret i et orddannelsesfelt til sidst. Under hver af de to betydninger på *-er³* er der anført to eksempler: [fx *kigger*, *griner*] og [fx *vugger*, *fjerner*]. Resten af eksemplerne skal findes i orddannelsesfeltet under AFL til bet. 1 og til bet. 2. Da det nu er orddannelse, det handler om, så havde det været mere praktisk at have eksemplerne samlet.

Morfemartikler er vanskelige at redigere, fordi de omfatter en ret abstrakt grammatik og semantik, og fordi der savnes en udførlig Dansk Orddannelseslære. Inden for de senere år er der dog skrevet en del om orddannelse, men desværre ser det ud til, at redaktørerne af DDO kun har haft begrænset kendskab hertil. Der er derfor nogle artikler, der indeholder fejl og uøjagtigheder:

-fuld betegnes som sidsteled i sb. fk. Man har her overset, at genus retter sig efter førsteleddets genus: *en håndfuld*, men *et fadfuld*. Ordene er oprindeligt dannet ved sammentrækning (*en hånd fuld* til *håndfuld*), ikke ved sammensætning (jf. K.M. Pedersen 1996).

-en siges at »bruges til at danne substantiver der betegner en handling el. en proces«, men Hansen og Heltoft (1994) har vist, at det med få undtagelser er substantiver, der betegner en durativ aktivitet, og at de især bruges nedsættende. Substantiverne er endvidere interessante ved at kunne indgå i »kentaurnominaler« af typen *hans faren omkring*, *hans plagen om is*. Disse konstruktionstyper burde have været nævnt i ordbogen, men de har formentlig manglet i korpusset, fordi de især tilhører talesproget.

-et har betydningsangivelsen »forsynet med; med et bestemt, karakteristisk præg«. Gudiksen (1996 og 1997) skelner her mere præcist mellem de to betydninger: »forsynet med, fuld af« og »som har lighed med«. Til den sidste betydning hører fx *fjoget*, *klodset*, *tosset*, *tumpet*. DDO skriver [med sb. som første led], mens Gudiksen har vist, at også vb. kan være førsteled, således fx i *pibet*, *pjanket*, *vrøvlet*. Og DDO anfører kun afledninger på *-et*, mens Gudiksen også har samannelser, fx *bararmet*, *firkantet*, *fummelfingret*.

Ordbøger må gerne skrive af efter hinanden, når blot de gør det med omtanke,

og i disse tilfælde havde det ikke gjort noget, om DDO's redaktører havde kigget lidt i Ømålsordbogen.

Til sidst skal det siges, at det er en skam, at man ikke henviser fra ordartikler til morfemartikler. Det havde fx været nyttigt med en henvisning fra *griner* sb. til *-er³* suffiks.

De etymologiske oplysninger, der bringes sidst i artiklerne i afsnittet HIST, udmærker sig ved at være korte og klare. Denne klarhed har man opnået ved at give afkald på de fællesgermanske og indoeuropæiske stjerneformer, som findes i etymologiske ordbøger, men som kun er til glæde for specialister. Under *blad* kan man således læse: »HIST oldn. *blað*, ty. *Blatt*, til en rod med betydningen 'svulme, bryde frem'«, uden at man belemres med denne rod. Enkeltheden er også opnået, ved at man kun bringer parallelformer fra andre nordiske sprog, fra andre germanske sprog og fra latin og græsk, men ikke fra mindre kendte sprog som fx gælisk og russisk. Og endelig har man udeladt oplysninger af typen æda. *blath*; særligt interesserede må her gå til ODS.

For nye ord og betydninger oplyses årstallet for den tidligst kendte forekomst, fx *citrongræs* HIST 1991.

I Sprog- og Litteraturselskabets forord til DDO luftes den tanke, at ODS og DDO på længere sigt kan samredigeres i en digital udgave, der løbende kan opdateres. Det er en oplagt ide, fordi de to værker ligger i forlængelse af hinanden periode-mæssigt, og fordi de indeholder tilnærmelsesvis de samme oplysningstyper. Men som ordbøgerne fremtræder nu, er de ret forskellige. ODS har ikke kun flere artikler end DDO, men også længere og mere indholdsrige og detaljerede artikler. I ODS fylder verbet *gå* således 38 sider, i DDO knap 4, og denne forskel kan ikke kun forklares med, at ODS dækker 250 år mod DDO's 50. Omvendt har DDO en klarere struktur og et mere overskueligt layout end ODS. Man ville nødig se DDO omsat til ODS-struktur, mens det er fascinerende at forestille sig ODS omsat til DDO-struktur. Men det er uretfærdigt over for begge ordbøger at måle den ene med den anden. De tilhører hver sin tid og har haft forskellige arbejdsbetingelser, forskellige idealer og forskellige målgrupper. Bedømmer man DDO på dens egne betingelser: som en ordbog, der er blevet til inden for en kort årrække, og som henvender sig til en bred kreds af brugere, så kan man kun udtale sin respekt og anerkendelse.

Litteratur

- Andersson, Henrik 1996: Ny ordbog med fejl, i *Mål & Måle* 19/1.
 Brink, Lars og Jørn Lund 1974: *Udtaleforskelle i Danmark*. Gjellerup.
 Brink, Lars og Jørn Lund 1975: *Dansk Rigsmål 1-2. Lyudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*. Gyldendal.
 Bundgaard Pedersen, Jette 2003: Danske produktionsordbøger, i Peter Widel og Mette Kunøe (udg.): *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* s. 231-238. Institut for Nordisk Sprog og Litteratur. Aarhus Universitet.

- Gregersen, Frans og Inge Lise Pedersen 1991 (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. C.A. Reitzel.
- Gudiksen, Asgerd 1996: -et adj.-suff, i *Ømålsordbogen* bd. 3.
- Gudiksen, Asgerd 1997: -et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske øsmål (utrykt ph.d.-afhandling).
- Hansen, Erik 1994: Det danske sprogs ringhed, i *Mål & Mæle* 17/2.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft 1994: Kentaurnominaller i Dansk, i Irene Barón (udg.): *Nordlex-Projektet. Sammensatte substantiver i dansk*. (Lambda nr. 20).
- Jarvad, Pia 1995: Kryptosammensætninger og skabsafledninger i virkeligheden og i ordbøgerne, i *Nordiska studier i Leksikografi*. 3. Reykjavik.
- Jul Nielsen, Bent og Magda Nyberg 1993: Talesprogsvariationen i Odder kommune. II. Yngre og ældre rigsmålsformer i sociolingvistisk belysning, i *Danske Folkemål* bd. 35 s. 249-348.
- Jørgensen, J. Normann og Kjeld Kristensen 1994: *Moderne sjællandsk. En undersøgelse af unge sjællænderes talesprog*. C.A. Reitzel.
- Ladegaard, Hans Jørgen 1999: Dansk Rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv: en diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet, i *Rask*. Vol. 11. s. 3-43.
- Pedersen, Karen Margrethe 1996: Substantiver på -fuld, i *Danske Folkemål* bd. 38. C.A. Reitzel.
- Quist, Pia 2000: Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer, i *Danske Talesprog* bd. 1. s. 143-210. C.A. Reitzel.
- Trap-Jensen, Lars 2002: Normering og deskription i Den Danske Ordbog – mere eller mindre?, i *LexicoNordica* nr. 9. s. 63-78.

Karen Margrethe Pedersen

Vibeke Sandersen: »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«. *Skrivefærdighed og skriftsprog i treårskrigen 1848-50. Bind 1-2, 713 + 273 sider. København 2003. Universitets-Jubilæets danske Samfunds skriftserie nr. 558. ISBN I-II 87-7876-335-5. Pris 600 kr.*

Det har i det lingvistiske miljø længe været kendt at Vibeke Sandersen (VS) arbejdede på en større afhandling med udgangspunkt i et meget spændende materiale, nemlig breve skrevet af soldater der deltog i treårskrigen, som fandt sted i perioden fra 1848 til lige efter nytår 1851.

VS har fra tid til anden givet os et lille indblik i materialet og i mindre afhandlinger delagtiggjort os i nogle af de problemstillinger der har optaget hende i forbindelse med brevene, fx »Om den faktiske skrivefærdighed i Danmark i det 19. århundrede« (i: *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet*. Nordisk Språksekretariats Rapporter 4, Oslo 1984), »Skrivefærdighed og skriftsprog hos danske soldater i treårskrigen 1848-50« (i: *Selskab for Nordisk Filologi, København årsberetning 1985-1986*, København 1986) og »Om attraktion belyst ved nogle breveksempler fra treårskrigen 1848-50« (i: *Sproglige åbnin-*

ger. E som Erik. H som 70. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001, København 2001). Disse indblik har forøget nysgerrigheden og forventningen til afhandlingen.

Nu ligger den samlede fremstilling der. To vægtige bind i stift omslag, bind 1 på 713 sider og bind 2, der rummer bilag, på 273 sider, og afhandlingen, der har titlen »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«. *Skrivefærdighed og skriftsprog i træårskrigen 1848-50*, har bibragt VS den filosofiske doktorgrad. Forsvaret fandt sted den 4. december 2003.

Begge bindene er prydet af en tegning af Hedvig Collin (1880-1965). Tegningen forestiller et geled marcherende soldater på vej i krig gennem et dansk sommerlandskab med blå himmel, drivende skyer og vajende dannebrog. I baggrunden ses Dybbøl Mølle, og i forgrunden står grædende piger og vinker til afsked med hvide lommelærklæder – »eller er det mon ikke soldaterbreve?« som VS spøgende har spurgt. Samme billede illustrerede Peter Fabers *Den tapre Landsoldat* i min barndoms bedste sang- og spillebog, *Vore gamle Børnesange. Melodier og Billeder. 2^{den} Samling* (udgivet af Wilhelm Hansen Musikforlag, København u.å.). Peter Fabers sang er trykt 10.4.1848, og selv om illustrationen af gode grunde ikke oprindeligt er skabt til *Den gang jeg drog af sted*, er den velvalgt og sjov om end dens naivitet kan siges at udtrykke et brud med konventioner vedrørende disputatsgenren. Mon forfatteren og jeg her har fælles barndomserindring?

Afhandlingens genstand er en samling af ca. 3000 breve fra den første slesvigske krig, skrevet af menige soldater. Samlingen er tilvejebragt af den danske nationalliberale historiker C.F. Allen, og brevene og dokumenter vedrørende indsamlingen opbevares på Det Kongelige Bibliotek i København i Ny Kgl. Samling 4° 1123zm. De 3000 breve er bevaret dels i original, dels i afskrift. Langt de fleste breve er sendt til modtageren i sammenfoldet form uden konvolut. Derfor er brevene forsynet både med nøjagtig modtager og afsender. Denne brevsamling er det empiriske grundlag for forfatterens behandling af landbefolkningens skriveyndighed i midten af 1800-tallet.

Afhandlingen består af 15 kapitler. Kapitel 1 beskriver hvordan indsamlingen af brevene er foregået, og hvem der har været mellemmand mellem soldaterne eller deres familier og C.F. Allen.

I kapitel 2 redegør forfatteren for hvorledes identifikationen af den enkelte brevskriver har kunnet foretages ved hjælp af de to demografiske hovedkilder, kirkebøger og folketællinger. Også militære stambøger og soldaternes ansøgninger om erindringsmedalje i 25-året for begyndelsen af den første slesvigske krig har været benyttet ved personidentifikationen. Kirkebøgerne og folketællingerne er også blevet benyttet til at beskrive landbefolkningens sociale gruppering i midten af 1800-tallet og udskille de tre sociale grupper afhandlingen opererer med, nemlig gårdmænd, husmænd og inderster. Samtidig med identifikationen af de enkelte brevskrivere er også disses aldersmæssige og geografiske fordeling afdækket.

Kapitel 3 indeholder en beskrivelse af andre undersøgelser af stave- og skrivefærdighed hos danske soldater i 1800-tallet. Her introduceres literacy-begrebet, og målene for faget skrivning i den danske almueskole på landet afdækkes ved hjælp af bl.a. lærerinstruktionen og J. Werfel: *Brevbog for Skolerne paa Landet og i Provindsen* (1806).

I kapitel 4 gives der eksempler på enkelte skribenters skrivefærdighed, og skrivefærdighedens generelle udbredelse overvejes. Særlig opmærksomhed vis Ole Hansen Frølund, som indgår i stavefærdighedsundersøgelsen i indsiddergruppen. Fra Ole Hansen Frølundens hånd er der ud over brevene bevaret dels en erindringsbog, dels en beskrivelse af krigen for årene 1848 og 49. Erindringsbogen indeholder oplysninger om hans opvækst og sociale tilhørsforhold. Moderen døde da Ole var tre dage gammel, og Ole kom i pleje hos bedsteforældrene. Desværre var bedstefaderen »Hvedebrødsmand og havde Brænderien tillige«, så den lille gut beskriver sig selv som drunker fra sit ottende år. Han fortæller hvordan han modtog undervisning om vinteren og glemte det hele igen om sommeren. Trods sin ringe læsefærdighed blev han dog konfirmeret. Han fører et udsvævende liv, men bliver til sidst underofficer. Hans første brev fra 1848 viser et meget lavt udgangsniveau, men han bliver bedre til at skrive i løbet af krigen, og hans levnedsbog er if. VS »om end ikke fejlfri hverken i ortografisk eller anden henseende, dog udmærket skrevet« (s. 78). Ole Hansen Frølundens historie demonstrerer at kravet om læsefærdighed og andre skolekundskaber som forudsætning for at kunne blive konfirmeret, på trods af skoleloven af 1814, kunne være et stort set tomt krav. Men historien viser samtidig at medfødte anlæg, viljestyrke og lidt held kan rette op på en mand både med hensyn til den ringe skrivefærdighed og med hensyn til den sociale placering.

Der redegøres i kapitel 5 for udvælgelsen til den statistiske undersøgelse af stavefærdigheden. Der er i denne udvælgelse taget hensyn til at brevskriveren skulle kunne identificeres sikkert, at hans sociale tilhørsforhold lå klart, og at de udvalgte brevskrivere dækkede de enkelte landsdele på en passende måde. Der argumenteres for at det er den udvalgte brevskrivers første brev der indgår i den statistiske undersøgelse, og det besluttes kun at inddrage løbende tekst, altså at udelade overskrifter og underskrifter, stedsangivelser og dateringer m.m. Den statistiske undersøgelse bygger efter denne udvælgelse på 150 breve, 50 fra hver af de tre socialgrupper, gårdmænd, husmænd og inderster.

I det for afhandlingens synsvinkel meget vigtige kapitel 6 (jeg vender tilbage til dette kapitel nedenfor) beskæftiger forfatteren sig med tidens ortografiske norm, og hun overvejer hvilke ortografiske momenter der har været tilstrækkelig enighed om til at de kan danne grundlaget for en undersøgelse af stavefærdigheden, og hvilke ortografiske momenter der har måttet udelades i en undersøgelse der drejer sig om så elementære stavefærdigheder som der er tale om i materialet. Disse overvejelser kan se således ud: På spørgsmålet om <ed> eller kun <et> kan anerkendes som perfektum participiums-morfem i 1. svage klasse, svarer forfatteren – efter en grundig beskrivelse af forholdene hos Baden og Molbech, i Danske Lov, i biberne og hos Høysgaard – at brug af <ed> regnes for en fejl. Ved vurderingen af om <te> var eneherskende som præteritums-morfem i 2. svage bøjning, eller om varianten <de> har været anerkendt, vælger hun – efter en lige så grundig undersøgelse af opfattelserne hos Langebek, Schytte, Mallings,

Videnskabernes Selskabs Ordbog og af brugen hos Oehlenschläger, Grundtvig og Hohlenberg i 6. udgave af Malling – at udelade brugen af <de> som præteritums morfem i 2. svage verbalbøjning af fejlstatistikken. Det kan nemlig formodes at der har hersket usikkerhed på dette punkt under en del af soldaternes skolegang.

Kapitel 7 indeholder en redegørelse for de fejltyper og -grupper der indgår i vurderingen af stavfærdigheden, og fejltyperne og -grupperne eksemplificeres fra materialet.

I kapitel 8 drøftes metoder til udregning af fejlprocenter, og kapitel 9 bringer resultaterne af den statistiske undersøgelse af de udvalgte skribenters stavfærdighed.

I kapitel 10 er fordelingen af de fundne fejl på fejltyper og på skribenter fra de geografiske hovedområder beskrevet, og i kapitel 11 fremlægges fejltypenes fordeling på de 10 % bedste og de 10 % svageste stavere: blandt de 10 % bedste stavere er fejlprocenten på under 1, og blandt de 10 % dårligst stavede breve er der en fejlprocent på mellem 12,75 og 22,04.

Den statistiske stavekyndighedsundersøgelse er dermed fuldført.

I kapitel 12 diskuteres sproghistoriske konsekvenser af stavemåder og ordformer der kan være nedslag af talesprog. Dette kapitel sætter stoffet i forhold til Lars Brinks og Jørn Lunds opfattelse i *Dansk Rigsmål. Lydudviklinger siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København 1-2* (1975).

Brugen af stort begyndelsesbogstav hos de 10 % bedste og de 10 % svageste stavere behandles i kapitel 13, og i kapitel 14 beskrives syntaktiske og stilistiske momenter hos de samme skribenter. De syntaktiske og stilistiske træk hos ydergrupperne sættes i forhold til tidens normer, som man kan finde beskrevet i samtidige brevbøger.

Til slut undersøges brevstilen i 15 breve fra den bedste og i 16 fra den svageste gruppe i deres individuelle snævre kontekst som udgøres af det enkelte brev. Herefter følger to afsnit med generelle og individuelle noter. De generelle noter er ordnet alfabetisk efter emneord, og heri behandles ord, bøjningsformer og syntaktiske forhold som er af principiel karakter, og som vedrører flere brevskrivere. I det individuelle noteapparat er samlet noter der vedrører den enkelte udvalgte afsender og det brev der er udvalgt til stavfærdighedsundersøgelsen.

Bind 1 afsluttes med et tysk og et engelsk resumé, en kildeoversigt, en litteraturliste og en forkortelsesliste.

Bind 2 indeholder, ud over indholdsfortegnelse for begge bind, 2 appendikser, 35 bilag, 12 tekstbilag plus et antal figurer fordelt over hele bindet.

Hovedkonklusionerne i VS's afhandling er følgende:

Med hensyn til stavfærdighed:

- Brevskrivere fra Sjælland og Jylland staver i en vis grad ringere end dem fra Fyn og Sydøerne (Lolland-Falster).
- Der kan ikke påvises nogen forskel på stavfærdigheden i de tre socialgrupper, gårdmænd, husmænd og inderster.
- De ældre brevskrivere hører gennemgående til blandt de bedre stavere, mens der blandt de yngre er både meget fremragende og særdeles svage stavere.

- Blandt de korte breve findes der både breve med ekstremt høj fejlprocent og meget gode breve med lav fejlprocent. De lange breve er aldrig rigtig dårligt stavede.
- De 10 % bedste stavere (15 skribenter) har en fejlprocent på under 1. De 10 % dårligste stavere (16 skribenter) udviser større variationsbredde. Deres fejlprocent ligger mellem 22,04 og 12,75.
- Den dominerende konsonantfejl er fejl i enkeltskrivning/dobbeltskrivning af konsonant i trykstærkt stavelse.
- Der er mange fejlstavninger af højfrekvente ord som *det*, *de* og *vi*.

Med hensyn til forholdet mellem stavefærdighed og syntaks/stilistik:

- Den gennemsnitlige ytringslængde for de 10 % bedste stavere er 15,92 ord, for de 10 % dårligste stavere 13,08 ord.
- Der kan ikke påvises nogen signifikant forskel på de 10 % svageste stavere og de 10 % bedste stavere med hensyn til fordeling af ledsætningerne på ytringer.
- Der er forskel på de to grupper med hensyn til det totale antal af ledsætninger og med hensyn til ledsætninger af 1. grad. Der er ikke påvist forskelle på de to grupper med hensyn til ledsætninger af 2. og 3. grad.
- Årsagsforhold udtrykkes i den bedste gruppe i ledsætninger, i den svageste gruppe i samordnede ledsætninger, og andelen af udsagns- og spørgeledsætninger for svageste gruppes vedkommende ligger ca. 12 % over bedste gruppes.
- Den bedste gruppe opererer med 69 indlederord i ledsætninger, mens den svageste gruppe kun når op på 48.
- Det pleonastiske *at* forekommer kun i den svageste gruppe.
- Procentdelen af foranstillede ledsætninger er en del større blandt de bedste stavere end blandt de svage stavere. Udsagnssætninger, som de svage stavere benytter oftere end de gode, placeres kun foranstillet hos de gode stavere.
- Fremskudt adverbial forekommer kun i den svageste gruppe, og sav-ledstillingen i ledsætning må anses for gennemført i midten af 1800-tallet.
- De to grupper behandler de overleverede brevformler forskelligt. Den svageste gruppe anvender formlerne i stereotyp form, og de indgår ikke som integreret del af brevstilen, mens den bedste gruppe håndterer formlerne langt mere suverænt.

Dertil kommer at VS diskuterer og korrigerer visse af Lars Brinks og Jørn Lunds resultater i *Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København 1-2* (1975).

Jeg har i det foregående efter bedste evne givet en oversigt over strukturen i VS's disputats, og jeg har ligeledes forsøgt at fremdrage de væsentligste konklusioner. Det er mit håb at gennemgangen af struktur og konklusioner får disputatsen til at virke lettilgængelig og hensigtsmæssigt opbygget. Men det er den ikke. Til gengæld er det umagen værd at bakke med den.

Det skal være sagt straks at disputatsen på en lang række punkter til fulde lever op til de forventninger vi havde til behandlingen af soldaterbrevene, dette ekstremt spændende stof der udgør et enestående empirisk materiale der er tilveje-

bragt på sine helt egne præmisser, og som ikke har haft interviewerens eller forskerens ånde i nakken. De mange brevskrivende soldater har kun sjældent skænket en rød blyant en tanke mens de skrev. De har ikke frygtet lærerens repressalier eller hånende bemærkninger eller iagttagers løftede øjenbryn, men de har bare skrevet hjem. Hvilke omstændigheder der har været gældende for soldaten mens han skrev, melder disputatsen ikke meget om, men man kan sagtens forestille sig at han til tider har været rystende bange, dødelig træt, snavset, våd eller småsyg, alt sammen faktorer som nemt kan have påvirket hans mulighed for og tilskyndelse til at lægge vægt på en korrekt stavemåde i negativ retning. Dette unikke materiale, som er en guldgrube for mange forskningsgrene, først og fremmest dog for studiet af det folkelige skriftsprog i overgangen mellem et dialektsprog og et skrivende samfund, har VS været så heldig at få lov til at kaste sig over. Hun er gået til materialet med alle sine fortrin, som tydeligt fremgår af disputatsen: med sin akribi og omhyggelighed, med sin lærde ræsonneren og sit sikre jugement, med sin syntaktiske og stilistiske indsigt, med sit kendskab til den traditionelle filologiske metode, med sin seje vilje til at beskrive selv de mest indviklede ting i ord og med en begejstring for og kærlighed til stoffet som behandlingen af de vanskelige problemstillinger og indviklede statistikker ikke har kunnet tilsløre.

Jeg vil anbefale læseren at unde sig selv den fornøjelse det er at læse en af de 31 karakteristikker af enkeltbreve i deres egen snævre kontekst. Tag fx beskrivelsen af topscoreren blandt de udvalgte skribenter, Peder Pedersen Grødde, og nyd den lethed i fremstillingen hvormed soldaten identificeres ved hjælp af kirkebog, folketællingsliste og stambog for 2. reservebataljon, 2. kompagni. De demografiske oplysninger kombineres med brevenes indhold og form, og således oprulles et billede for os af en social opstigning med baggrund i boglige færdigheder.

Men prøv også at læse forfatterens beskrivelse af hvordan brevene foldes før de forsegles og afsendes ukuverterede (s. 21-22):

De fleste af originalerne har været foldet og forseget, således at brevarkets ene side har været forbeholdt udskriften. I de tilfælde, hvor foldningen er udført korrekt, er arket først foldet indad to steder på den lange led, således at de to indadbukkede felters rande mødes på midten og felterne således er lige brede og hvert felt halvt så bredt som midterfeltet, der vender opad. Brevarket deles med andre ord op i tre felter, hvoraf midterfeltet udgør halvdelen af arkets fulde bredde, mens hvert af sidefelternes udgør en fjerdedel. Udskriften placeres i midterfeltet, idet arket først foldes i to dele på tværs. Den bagoverbøjede del, der er lidt kortere end forsiden, er forbeholdt afsenderangivelsen. Denne placeres ligesom på en konvolut øverst i feltet lige under foldningslinjen og består, hvis den er fuldstændig, af soldatens navn (fornavn plus soldaternavn, evt. også patronymikon eller slægtsnavn foran fødestedsbetegnelsen (..), militær identitet (i reglen bataljon, kompagni og soldatens nummer). Der er altså ingen angivelse af, hvorfra brevet er afsendt, hvilket formentlig skyldes militærstrategiske hensyn. Det meste af forsiden af det foldede midterfelt udgør adressat-

feltet. Hvor dette er forskriftmæssigt udfyldt, er foruden navnet modtagerens titel angivet, evt. med tilføjlet attribut og stillingsbetegnelse. På en ny linje modtagerens hjemsted, nedenunder evt. en nøjagtig angivelse af en adresse, hvor brevet skal afleveres. Neden for adressen foldes forsiden indad og stikkes ind under den bagoverbøjede afsenderdel. Der hvor de to udskriftsdele mødes, sker forseglingen.

Jeg er ikke i tvivl om at denne beskrivelse er helt i overensstemmelse med sandheden, men på trods af at jeg har læst den mange gange, må jeg tilstå at jeg kun hænger med den første tredjedel af beskrivelsen. Det er simpelthen for svært. Her ville et par billeder efter min mening have gjort underværker. På tilsvarende måde kunne en del beskrivelser undervejs have været enklere. Der er ikke tvivl om at enhver problemstilling beskrives korrekt og eksemplificeres hensigtsmæssigt. Det sker blot ofte på en meget sværttilgængelig måde, og det kan med værkets opbygning ofte være svært at finde hvor den relevante dokumentation er placeret.

Jeg skrev tidligere at valg af omslagsillustration kunne være genren disputats fremmed. På samme måde kan man undre sig over at disputatsen ikke er bygget op som en traditionel disputats. Der er ikke indledningsvis formuleret nogen opgavebeskrivelse, og der mangler en hypotese, ligesom også metodeovervejelser er fraværende. VS har valgt at opstille en norm for skrivefærdigheden for derefter at relatere soldaterbrevene til denne norm. Hun kunne have valgt den modsatte fremgangsmåde, nemlig at lade analysen af brevene selv være udgangspunktet.

For mig at se er det problematiske i VS's fremgangsmåde for det første at der ikke på brevenes affattelsestidspunkt eksisterer en fast ortografisk norm, for det andet at det kan være usikkert i hvilken grad de indkaldte soldater – på trods af skoleloven af 1814 – er blevet undervist og efter hvilken norm.

VS vurderer brevskrivernes stavemåder i relation til den ortografiske konvention der »må anses for at have været datidens dominerende anerkendte« (s. 91). VS er på dette sted i disputatsen selv inde på at man – fordi der ikke dengang eksisterede en officiel retskrivningsnorm – »nøjedes med at beskrive, hvorledes materialets skribenter faktisk skrev« (s. 91). Denne metode ville VS have valgt hvis »brevene var blevet til inden for et tidsrum med stor ortografisk usikkerhed. Det er imidlertid ikke tilfældet« (s. 91). Med denne opfattelse som udgangspunkt fastlægger VS så den ortografiske konvention hun vil bygge sin undersøgelse på. Hun lægger dels praksis hos »datidens »gode skribenter«« (s. 91), dels ordbøger og grammatikker til grund for konventionsfastsættelsen. Inden for den højere uddannelse blev Ove Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* mønsterdanner for ortografien selv om hans ortografi ikke var konsekvent. Blandt ordbøgerne er det Jacob Badens *Dansk ortografisk Ordbog* fra 1799 og Chr. Molbechs *Dansk Haand-Ordbog til Retkskrivnings og Sprogriktigheds Fremme* fra 1813 der lægges til grund for VS's norm. Dertil kommer C.F. Dichmans *Forsøg til en dansk Sproglære I-II* fra 1800. I de tilfælde hvor Baden og Molbech ikke er enige om en bestemt ortografisk form, lader VS dette træk ude af betragtning i sin undersøgelse af soldaternes skrivefærdighed. VS's grundsynspunkt er altså at denne norm eller konvention har været så tilstrækkelig udbredt at det er rimeligt at lægge den til grund for undersøgelsen. Det kan godt

være at VS afdækker tidens ortografiske konvention på en rimelig måde ved at inddrage tidens 'gode skribenter', eksisterende ordbøger og grammatikker, men det er ikke ensbetydende med at det er den norm landbefolkningens børn er blevet undervist efter. Hvis de da overhovedet er blevet undervist. Det er en kendsgerning at mange af lærerne der underviste efter indførelsen af skoleloven af 1814, ikke var seminarieuddannede eller havde nogen pædagogisk uddannelse. Det kunne fx være tidligere officerer eller fallerede studerende, og man kan være stærkt i tvivl om disse læreres faglige kvalifikationer (læs fx herom i Aksel H. Nellemann: *Den danske skoles historie* (1966) s. 111 ff.). Dertil kommer at det var svært at få undervisningsforpligtelsen gennemført. Der er vidnesbyrd om at mange forældre – på trods af mulktssystemet – ikke sendte deres børn i skolen sådan som loven foreskrev, men holdt dem hjemme som arbejdskraft (se fx Finn Held: *Undervisningspligten* (1983) s. 159). Det er derfor et spørgsmål om ikke den ortografiske usikkerhed blandt soldaterne alligevel har været så stor at VS burde have valgt den beskrivende metode. Skrev soldaterne ikke snarere ud fra en regional talesprogsnorm eller ud fra en lokal dialektal norm end ud fra en fastlagt skriftsprogsnorm?

VS har valgt at skrive sin analyse af skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater før hun lægger materialet frem i en udgave. Andre forskere har valgt at fremlægge materialet først og derefter skrive disputatsen (fx *Karl Magnus' Krønike* udgivet af Poul Lindegård Hjorth 1960 og *Filologiske studier over Karl Magnus' Krønike* af Poul Lindegård Hjorth 1965). Atter andre har besørget udgaven og skrevet disputatsen i samme ombæring (fx Marita Akhøj Nielsen: *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder I-II* (2004), hvor bind II indeholder en udgave af Vedels vigtigste filologiske optegnelser). Ganske vist er en del længere udsnit og en del hele breve gengivet rundt omkring i disputatsen, men med de begrænsninger disputatsen naturligvis hele tiden har måttet foretage, og med de spændende resultater der er fremlagt – er det udgaven vi vil have! Vi vil som sproghistorikere, syntaktikere, semantikere, fonetikere, dialektforskere kigge VS i kortene, og vi vil vende de sten som VS, trods sit store og kvalificerede arbejde, endnu ikke har vendt. Soldaterbrevene er et unikt materiale, som VS nu nærmest har forpligtet sig til at lægge frem i en udgave så hurtigt som muligt, ikke kun af hensyn til sprogfolkene, men også af hensyn til folk som interesserer sig bredt for historie, for identitetshistorie, folkekultur, krigshistorie, skolehistorie, personalhistorie. Der var fem år mellem Poul Lindegård Hjorths udgave af *Karl Magnus' Krønike* og hans disputats. Det ene er gået, Vibeke Sandersen har fire tilbage! Vi glæder os.

Ebba Hjorth

Beverly Driver Eddy: Karin Michaëlis. Kaleidoskop des Herzens. Eine Biographie. Deutsche Übersetzung von Vibeke Munk und Jörg Zeller. Edition Praesens, Wien 2003 (Wiener Studien zur Skandinavistik (WSS), Band 7)

Merete von Eyben: Karin Michaëlis. Incest as Metaphor and the Illusion of Romantic Love. Peter Lang, New York et al., 2003 (Studies on Themes and Motifs in Literature, Vol. 65)

Birgit S. Nielsen: Karin Michaëlis. En europæisk humanist. Et portræt i lyset af hendes utopiske roman Den lysegrønne Ø. Museum Tusulanums Forlag, København 2004 (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, nr. 338)

For trekvart århundrede siden var Karin Michaëlis et forfatternavn som var i vælten både her hjemme og på den europæiske scene. Sit efternavn skyldte hun et for længst opløst ægteskab med den kendte forfatterkollega Sophus Michaëlis, men berømmelsen tilkom fruene takket være egen indsats. En række værker om unge og ældre kvinders seksualitet og prekære situation i det patriarkalske familie- og samfundsliv vakte betydelig international opsigt fra århundredets begyndelse og blev fra sidst i 1920'erne fulgt op af den meget omtalte og oversatte børnebogserie om pigen Bibi.

Da havde forfatterinden både giftet og skilt sig igen, og med sin nye mand, en amerikansk diplomat, været bosat både i London og Berlin. Til det stormfulde privatliv kom hendes konstante rejser og offentlige fremtræden, først i Centraleuropa, siden i Amerika, med foredrag, avisskriverier og anden virksomhed til støtte for nødlidende efter første verdenskrig – og sidst, fra hendes nye domicil på Thurø, med hjælp til ofre for og flygtninge fra den voksende tyske nazisme og antisemitisme. Efter anden verdenskrig rundedes så det rige forfatterliv af med en stor og ufuldendt selvbiografi, og endelig i 1950 døde ildsjælen bag det hele på et beskedent pensionat på Nørrevold i København.

Karin Michaëlis havde uselvisk ofret sig selv og sine beskedne midler for mere eller mindre værdigt trængende – kvinder, børn, kolleger – og hendes ydmyge endeligt syntes længe egnet til at bekræfte at utak er verdens løn. Da hendes indsats både som menneske og digter ebbede ud, gled der en sky for hendes eftermæle, som det har taget en menneskealder at trænge igennem.

Når undtages de respektive oversigtskapitler ved Ulla Albeck og Niels Birger Wamberg i de to første udgaver af *Danske digtere i det 20. århundrede*, begyndte genopdagelsen med Inger Nordentofts (upublicerede) bibliografi fra Danmarks Biblioteksskole i 1976, og den fortsatte i 1985 med Hanne Jespersens (og Peter Bondesens) registrant over Michaëlis' arkivalier i Det Kongelige Bibliotek (Håndskriftafdelingen og Billedsamlingen) og Randers Lokalhistoriske Arkiv. Siden er drypvist kommet en række kvindelige forskeres mere indgående behandlinger af værker og indsatser – Susanne Fabricius, Mette Iversen, Beth Juncker, Karen Klitgaard Povlsen, Birgit S. Nielsen og Karin Sanders har her markeret sig – og nu efter århundredskiftet omsider også bøger, hele tre, om emnet Karin Michaëlis. Det begynder at ligne en mindre renæssance. Men hvad går den ud på?

Birgit S. Nielsen, som er lektor i tysk ved Københavns Universitet, var først på banen med sin dansksprogede *Karin Michaëlis: En europæisk humanist* i 2002. Den er nu genudsendt i 2. oplag og med nyt omslag på Museum Tusulanums Forlag (2004) og er, som nok en undertitel lover, »Et portræt i lyset af hendes utopiske roman *Den grønne Ø*«. Hvad tekster angår, er accenten generelt på Michaëlis' »børne- og ungdomsbøger«, og forholdet mellem biografi og værkanalyse, specielt analysen af *Den grønne Ø*, er som mellem periferi og centrum. I rammen begyndes der med et oversigtskapitel om forfatterindens liv og værk og et andet om hendes berømte Bibi-bøger, mens der slutes med et kapitel om den anti-antisemitisme som var symptomatisk for hendes livssyn og i øvrigt udgør et vigtigt og usædvanligt tema i den utopiske ungdomsbog som de centrale kapitler i Nielsens fremstilling drejer sig om. Først følger vi her romanens tilblivelse, skridt for skridt, derpå analyseres selve teksten med særligt perspektiv på dens jordemoderskikkelse, der til slut tydes »som selvportræt af Karin Michaëlis«, hvad der jo dels knytter forbindelsen tilbage til Nielsens rammebeskrivelse af sin digterpersonligheds biografi, dels giver belæg for at denne digter og dette menneske mødes netop i en humanisme med europæisk horisont.

Mellem 1. og 2. oplag af denne bog udkom, i 2003, både den dansk-amerikanske skandinavist Merete von Eybens engelsksprogede *Karin Michaëlis: Incest as Metaphor and the Illusion of Romantic Love* (i forlaget Peter Langs serie af Studies on Themes and Motifs in Literature) og den amerikanske germanist Beverly Driver Eddys tysksprogede *Kaleidoskop des Herzens: Eine Biographie* (i forlaget Edition Praesens' serie Wiener Studien zur Skandinavistik). Hvor den første på baggrund af et rids af Michaëlis' kritiske modtagelse i Danmark, hendes indflydelsessfære og tematiske valglægtsskaber, leverer en fortælleteknisk undersøgelse af den særlige køns- og kvindeproblematik i et mindre udvalg af digterens fiktion for voksne, går den anden omvendt hele forfatterlivet kronologisk efter i sømme, men lægger mindre vægt på egentlige værkfortolkninger end på »Karin Michaëlis' tid som immigrant i USA« og på »hidtil upubliceret materiale«.

De to citater er fra von Eybens Michaëlis-kronik, »En glemt verdensberømt-hed«, i *Politiken*, 23. december 2002, hvori man dels kan læse en synopsis over hendes egen bog, dels altså bliver oplyst om de andre nyere udgivelser og igangværende projekter om dette forfatterskab, inkl. ét i Kina, hvor to kritikere skriver om Michaëlis og den radikale amerikanske feminist Agnes Smedley, og ét i Wien, »hvor en Ph.D. studerende skriver afhandling om Bibi-bøgerne«. Jeg nævner denne kronik, både fordi den i sit sammendrag af von Eybens bog er klarere end bogen selv, og fordi den tilbyder et signalement af Eddys værk som jeg selv er afskåret fra at give, da jeg dels står anført som en af Wiener-seriens medudgivere, dels på et indledende stadium har læst og vurderet en engelsksproget version af manuskriptet for den østrigske udgiver.

Med tanke på Karin Michaëlis' udpræget internationale orientering menneskeligt såvel som kunstnerisk – specielt mod tysktalende lande og deres kulturliv og med så forskellige tyske ånder som Rilke og Brecht i skaren af beundrere – er det umiddelbart betryggende at germanister har blandet sig i nordisk litteraturforskning, og at biografer og kulturhistorikere har suppleret tekstanalytikerne. Det virker videre tilforladeligt at kvindeproblematikken hos Michaëlis, både i hendes voksen- og børnebogssammenhæng og både langs værkernes utopiske og kritiske

akser, står forrest på forskernes dagsorden, uden at de alment humanistiske perspektiver i forfatterindens tematisering af kønskampen derfor forties. Lægger man dertil balancen mellem analytiske og syntetiske tilgange til stoffet, fremstår en rummelighed i helhedsbilledet som tjener dets genstand vel og i lige grad tilgodeser Michaëlis' markante profil og generøse omgang med tilværelsen og dens mennesker, høj som lav. Ja, tilgodeser selv læserne og deres reaktioner – i samtid som eftertid – ved stedvis at sætte de sidste i forbindelse med forfatteren og hendes anliggende. Så vidt, så godt!

Med en bestemt roman som omdrejningspunkt er det Birgit Nielsens ambition at komme omkring et forfatterportræt. Når hun betoner at hendes bog ikke prætenderer at være en biografi (7), kunne helheden måske i stedet kaldes en skitse af et forfatterliv, og det er da spørgsmålet hvor mange ingredienser af dette hun har magtet at samle, hvor typiske eller repræsentative de er, hvad de er typiske eller repræsentative for, og hvor godt og overbevisende hendes portrætskitse holder dem sammen eller holdes sammen af dem.

Som både børne- og voksenforfatter må Michaëlis i Nielsens optik fx forventes at opvise sider af sit fysiognomi i særlig tankevækkende brydning i en utopisk ungdomsroman. Det var Michaëlis' overbevisning »at hun i modsætning til de fleste andre voksne havde bevaret en meget autentisk erindring om sin egen barndom[,] både dens glæder og smerter«, og de to selvbiografiske romaner for voksne, *Pigen med Glasskaarene* og *Lille Løgnerske*, er da også »skrevet for børnenes skyld for at erindre de voksne om, hvordan barnet oplever verden«, mens omvendt børnebøgerne om Bibi henvender sig »også til voksne« (46). Men ikke blot var forfatteren generationsoverskridende; med drengebogen *Den grønne Ø* har hun tilmed (dog for en sjælden gangs skyld) overskredet kønsgrænserne, idet mænd på den tid, if. »Mette Wings analyse af datidens børnebøger« ... »skrev normalt drengebøger og kvinder pigebøger« (60), hvad der får Michaëlis' danske forlægger til bekymret at tilråde at bogens »Forfatterindenavn« skjules bag et (mandligt) pseudonym (60).

Kærligheden til børn, indfølelsen i deres lidelser og respekten for deres integritet, var Karin Michaëlis beskåret i sjældent mål. Men især besad hun evnen til, selv i voksenbøgerne, at lade den voksnes (over)blik vige til fordel for »Øjebliksbilleder af et Barns kaotiske Forestillingskreds«, som Henrik Pontoppidan, bysbarnet fra Randers, udtrykte det (46). Det var med denne evne, som modsvarede den østrigske pædagog Genia Schwarzwalds opdragelsesidealer (hvad også Mette Winge har påvist (49)), at hun genoplevede barndommen i flere af sine romanfigurer og i børnebørgernes Bibi. Men også på anden vis deler teksterne fremtoningspræg hen over generationsskel. Brevfiktionen, dannelses- og rejsemotivet (51), indslag af internationalt samvær og pacifisme (cf. også Ellen Key), for ikke at tale om en efterhånden udbredt socialkritisk tendens (52), er nogenlunde fast inventar i værkerne uanset deres målgruppers alderstrin. Et ukueligt anarkistisk-optimistisk frihedsevangelium (a la den senere Pippi Langstrømpes (50)) forbindes med en udtalt ømhed for og medfølelse med livets og samfundets svage og understøtte. Når Schopenhauer optræder i denne sammenhæng, er det betegnende nok ikke for sin pessimisme og misantropi, men for sin kærlighed til dyr (53).

Med alle sine humanistiske attributter løb et så ambitiøst og anderledes børne-

bogskoncept ikke af stablen uden omkostninger. Birgit Nielsen forlader sig igen på Mette Winge og hendes karakteristik af Bibi-bøgernes barnlige fortællemåde som »opremsende og digressionsfyldt og ofte snørklet«, mens »andre passager er fortalt af en voksen fortæller« og »omhandler historiske og geografiske forhold« (56). Alt i alt en umage blanding af barnlighed og voksenoplysning som er svær at tilegne sig, specielt på baggrund af »den herskende børnebogstradition« (56). Når misfostret overlever, er det især takket være de udenlandske oversættelser og eksporten til en verden hvorfra det nordiske miljø tager sig tiltrækkende eksotisk ud, og hvorfra forfatteren var kendt som en agtet kulturambassadør.

Det var under arbejdet med Bibi-serien at *Den grønne Ø* blev færdiggjort, med de samme voksne problemstillinger, »både af pædagogisk, psykologisk, social, politisk og filosofisk art«, og de samme indslag af forfatterens »internationale og pacifistiske humanisme« (56), og dermed også underlagt de samme søgte former for fortælleteknisk kompromis: »Men den fantastiske handling synes at være en drøm, sandsynligvis for at bevare romanens realisme, hvilket dog var problematisk og senere blev ændret« (60). Som romanen konciperedes, var Michaëlis optaget af anarkisten Alexander Berkman, hvis biografi hun oversatte og søgte udgivet, og både han og Emma Goldman var hendes venner. Men som hendes anden gode ven på venstrefløj, den amerikanske socialist Agnes Smedley, i 30'erne lagde afstand til anarkisternes kritik af undertrykkelsen i Sovjet, forskød også Michaëlis' sympatier sig fra anarkisme mod kommunisme, måske takket være påvirkning fra Brecht, givetvis fra en flere måneders vellykket rejse til Sovjet i 1934 (62). Birgit Nielsen formoder at netop dette åndsklima har inspireret den »utopiske grundidé« i *Den grønne Ø*.

Med nazisternes magtovertagelse i Berlin i 1933 kom en bog med slige inspirationskilder selvsagt i fare på det tyske marked, som var Michaëlis' største. Hendes tyske forlægger, Stuffer, griber frygtsomt ind i teksten bag hendes ryg (67 f., 71, 97), og illustratoren Hedvig Collin, som deler hans ængstelse og taler hans sag mod Michaëlis, maler klart fanden på væggen for sidstnævnte (69-70). Men lige lidt hjalp det. Med en utvetydig rustale i Studentersamfundet 1933 brænder Michaëlis bevidst sine broer til det nye Tyskland (104), samtidig med at hun skærper den politiske og prosemitiske tone i den danske udgave af sin tekst (72) – og dertil leger med tanken om en Bibi-bog med russisk miljø (70).

Birgit Nielsen giver med tekstkritiske oplysninger og overvejelser belæg for disse ydre forhold som hun efterfølgende bestyrker med sin analyse af *Den grønne Ø* som roman (72-80). Den katastroferamte ø er nemlig en utopisk dansk provinsidyl med konstante internationale islæt. Dens lag af socialgrupper og outsiders anskues i den biculturelle hovedperson Torbens perspektiv, som forlener realismen med fiktion og fiktionen med nøgleromanens genkendelighed, idet dækningens episke formsprog blander identifikation med distance, lokal forankring med rejsende bevægelighed. Gennem alle omskiftelserne holdes vandene åbne af en teknisk og fremskridtsbetonet optimisme hvis hovedaktører er børnene, og hvis bud til den store verden er bogstaveligt uden at være finalt eller sluttet.

Den utopiske karakter bestemmer Nielsen nærmere som en art robinsonade mellem Machiavellis og Hobbes' pessimisme på den ene side og Rousseaus optimisme på den anden. Konflikten mellem holdningerne stiller de voksnes egoisme mod børnenes – og jordemoderens – samarbejdsvilje og -evne. Resultatet bliver

en afskaffelse af ejendomsretten og en indførelse af nye samarbejdsformer og straffelove i anarkismens, Emma Goldmans og Genia Schwarzwalds ånd (80-87).

Det almentgyldige i de utopiske løsninger understreges med symbolske midler og referencer, det være sig syndfloden eller Paradis, den bibelske Josef, den jordemoderlige Demeter eller Torben som en blanding af Messias og Faust (87-90). Men som fællesskabsfølelsens harmoni fortrænger alles kamp mod alle, flyder også rester af gammeldags borgerlighed og bohemeliv i ét med gode, ubrudte ægteskaber. I Torbens regi betvinger en hellig alliance af børnenes livstro og al- og jordemoderens frugtbarheds- og visdomskraft tidens truende katastrofer (90-93). En gennemgående syltningsmetafor er her if. Birgit Niensens tekstkritiske dokumentation Michaëlis' gradvis udviklede vision og utopi af en jødisk udfrielse af den ulykke der nu truede Europas jøder overalt. Og romanens Syltesørine er Karin Michaëlis selv i minimal æstetisk forklædning (93-105). Både i og uden for den utopiske roman var jødisk kultur »jordens salt« (108) eller kernen i al »etisk humanisme« (cf. 90).

Med bogens blanding af national forankring og urkristen kollektivism, anarkisme eller kommunisme – Birgit Nielsen er ikke de knivskarpe distinktioners mester, og man kan vist samle de fleste af hendes forsøg i den retning under det løse begreb om en 'følelæssocialisme' som Ejgil Søholm i sin tid lancerede om Sjöwall/Wahlöö – er Michaëlis' mange harmoniseringer især bemærkelsesværdige ved deres karakter af midlertidige og åbne fællesskaber inden for fiktionens univers. Det er den vigtige pointe i Niensens konklusion (110-113) at de egentlige fikspunkter i *Den grønne Ø* er dens karakter af seriøs ungdoms- og kvindebog og dens brod mod mandlig pessimisme og national isolationisme og selvtilstrækkelighed som svar på en kriseram verdens udfordringer.

I en note fastslår Nielsen at »den kvindelige vagabond i alle aldre er i det hele taget en stadigt tilbagevendende figur i Karin Michaëlis' romaner« (126). En af hendes romaner, omtalt (38) af Nielsen, bærer direkte titlen *Hjertets Vagabond*, og som samlende figur for den flygtige stabilitet eller stabile flygtighed i digterens utopiske fiktion(er) er vagabonden nyttig fordi den fastholder hvad der dybest set ikke er for fastholdere. Den skrøbelige, næsten ustabile balance mellem centripetale og centrifugale kræfter i forfatterskabet, på alle niveauer fra det ideologiske til det sprogligt og stilistisk formelle, både sætter og afsætter den tekstlige identitet i én og samme gestus. Her er det næppe tilfældigt at det var skikkelser som Colette og Rilke der fandt valgslægtskab med Michaëlis (cf. 115), som hun selv fandt det hos Bang og Klaus Mann (cf. 15, 122, 116), eller at hun, som sagt i nok en note, lå i forlængelse af Ellen Key med det syn at fx moderlighed ikke var et biologisk træk, men et spørgsmål om »livssynet og omsorgsevnerne« (126). Essentialismens inhumane fiktion var ikke Michaëlis', der snarere lod sin humanitet bevæge sig vedholdent søgende omkring.

For så vidt som hun var en konstruktivist der ikke tog meget ud over de elementæreste livsytringer – som nu børnenes – for givne, kan hun godt kaldes foregribende. Hendes begrænsning lå i at hun ikke indreflekterede i sine ambitiøse konstruktioner – eller utopier – de dekonstruktioner, eller mulighedsbetingelser, disse ufravigeligt hvilede på. Hendes etiske humanisme kom aldrig rigtigt ud over det følelsesbetonede, hvad der ikke gjorde den ringere eller mindre handlekraftig i sig selv, men meget mindre modstandsdygtig, både formelt og reelt, i

en verden som i stigende grad anfægtede dens handlingsgrundlag. Distinktionen mellem fiktion og virkelighed er her en umuligt flydende grænsemarkering.

Birgit Nielsen har gjort sit emne en tjeneste ved at være lydhør over for de konstruktioner forfatteren Karin Michaëlis har afstedkommet. Men hun har svigtet det ved at overse nogle begrænsninger i værkkonstruktionernes rækkevidde som kunne have blottet deres iboende dekonstruktion. Vagabondens færd(en) er befriende i forhold til en ellers fastlåst verden; men som en (delvis ureflekteret) livsform i sig selv kan den være lige så fastlåst og indbildsk som sine mest benhårde alternativer.

Man kunne også sige at Michaëlis i forhold til europæisk humanismes forløb gennem historien befinder sig hvor det sene 19. årh.s humanisme begynder at skride ud i det tidlige 20. årh.s anti-humanismer, og hvor humanismen som livsfilosofi er på nedtur, mens antihumanismerne som lurer bag horisonten, if. Kate Soper, som gengivet i Tony Davies' bog *Humanism* (London/New York, 1997), udskiller en »humanist rhetoric that betrays their 'hidden affinity' with what they deny«. Hvad dette konkret indebærer, er en forsinket italesættelse af hidtil uudtalte mulighedsbetingelser, der har det tvivlsomme fortrin at få en række ellers stiltiende humanistiske banaliteter til at lyde støjende kontroversielle. Til den principielle kritik af Niensens bog, at denne konsekvens er gået hen over hovedet på forfatteren, skal kun føjes den praktiske at Ellen Keys brev i note 13 (117) må være læst også med øjet og øret for det svenske halvt lukket i!

Den sidste form for døv- og blindhed angår isolerede detaljer i Niensens bog, men skæmmer i utilgivelig grad Merete von Eybens. Det er ikke ukendt at bøger fra forlaget Peter Lang viser sørgelig lemfældighed i omgangen med faktuelle forhold, sproglig korrekthed, korrekturlæsning og andre af bogproduktionens prosaiske led, men von Eybens værk er alligevel i særklasse hvad sjuskeri angår. Intet er mindre opløftende end at påvise den slags underlødighed, og var det ikke fordi der trods alt er værdier skjult på bunden af den foreliggende rodekasse, gjorde jeg gerne kort proces med hele molevitten. Nu forudsætter et rimeligt udbytte af denne bog om Michaëlis desværre at de urimeligste omkostninger først skilles ud.

De er svære at kategorisere, for de melder sig overalt og på så mange niveauer. Syntaksen er ét problem, og det spænder fra det øjensynligt forkerte over det sært ubehjælpsomme til det totalt uforståelige (fx 3, 6, 7, 33, 70 f., 88, 91, 107). Forskellige former for stedord som 'she', 'her', 'him', 'this', 'that', 'these' eller 'whose' viser ofte ingen steder eller de forkerte steder eller ukendte steder hen (fx 22, 27, 29, 33, 84, 87). Trættende eller rent ud forvirrende gentagelser florerer i den grad at bogen med fordel kunne have været reduceret til den halve længde. Introduktionen og konklusionen træder i særlig grad vande og hinanden over tærne, men derudover gentages der unødigt med ganske korte mellemrum, evt. helt inden for den enkelte sætnings grænser (fx 6 og 110; 8 og 109; 16 og 40, 111; 20; 39 f. og 38, 25, 35, 37, 16; 42-43 og 23 f., 25, 26, 29-30, 35-36, 39, 44; 46 og 30; 47 og 28; 51 og 52; 56 og 52 f., 61, 63; 60 og 57; 92 f. og 77; 95 f. og 79). Ved enkelte lejligheder indrømmes en (overflødig) repetition med udtryk 'som allerede nævnt' (81), der selv gentages med stor frekvens! – mens der andre steder optræder helt identiske gentagelser af en længere ordfølge på én og samme side (fx 74). Hvortil kommer en ufrivilligt komisk brug af varierede gentagelser, som fx en »unreliable person who is not to be relied upon« (86).

Tyrkfejlene er for mange til at lade sig anføre, alene i noterne er der omkring femogtyve. Tit er de ikke engang til at gennemskue, som fx i »Freud's influence in Denmark in the 30's and 30's« (23). Tekster hvortil der henvises med forkortelser i noterne, fx af Roith og Still, er ikke altid med i bibliografien, og i flere tilfælde hvor et værk citeres fra en anden forfatter, er både den citerede tekst og forfatter fejlgengivet og/eller fejloversat, fx Bredsdorffs *Great Nordic Morality* (120)! Det samme citat kan optræde med forskellig ordlyd eller interpunktion på to forskellige steder (fx 9 og 11); en titel som *Lillemor* oversættes *Little Mother* (2), men *Lillemor* (6), en anden, *Den farlige Alder*, har oversættelsen i kursiv (6), men ikke (2). Hele serier af korrekturfejl dukker af og til op på samme side, (fx 45 og 70), og på (69) er der ikke blot gået kuk i enkelte ord (som 'peronalitis') men i en hel sætning der ender med 'an attempt that'?!

En hel række andre tvivlsspørgsmål kunne rejses til bogen – om titeloversættelser og besynderlige valg af sprogbrug og deslige – men tiden er inde til at nærme sig indholdsproblemerne i stedet. Ulykkeligvis viser disse sig umiddelbart ikke mindre graverende end de bekymrende formalia. Den indledende forskningshistorik er både mekanisk opremsende og uklar og perspektivløs, og en sammenligning mellem Michaëlis og Carl Th. Dreyer fortaber sig urimeligt i den sidste, som dog ikke er hovedsagen. Desuden er den selvmodsigende, idet karakteristiken af Dreyer siges at gælde også Michaëlis, som dog angiveligt afstedkom noget helt andet (4 f.). En del handlingsreferater er underligt rodede, og hvor sekundærlitteratur inddrages, er det ofte med beskedent udbytte, om det så skyldes von Eyben eller de hjemmelsmænd/-kvinder hun benytter (fx 12).

Mest foruroligende er dog en række oplagte fortolkningsvildskud. I begyndelsen sammelignes således Andersens grimme ælling og Skyggen med disse ord: »The duckling did indeed become a swan, just as the shadow usurped its master's identity, but that was not the end of the story for Andersen.« (3). Hvad enden så var, melder Eyben intet om, selv om hun tilføjer en note. Og det er ikke mærkeligt, for hele sammenligningen er bygget på sand. Ællingen *blev* som bekendt ikke en svane, det *var* den fra starten, blot tog det en hel historie for den at indse det og tro på det. Det er pointen, og en helt anden pointe end den der følger af identitetsproblematikken i »Skyggen«. Så ikke blot står det uklart hvad sagen har med Michaëlis at gøre, det står grundlæggende uklart hvad sagen selv går ud på.

På lignende vis lades man i stikken af andre udsagn i von Eybens bog. På samme side (3) hører vi som indledning til Dreyer-afsnittet hvordan denne mand »twenty years after Michaëlis' death... would die under similarly tragic circumstances, having been treated just as indifferently by the Danish government«. Hvis det skulle være en særlig menneskelig tragedie, endda med dødelig udgang, at blive ligegyldigt behandlet af sin regering, ville der vist ikke være meget livsmod tilbage i denne verden. Hvordan en regering sådan opnår æren af eller pligten til at opretholde en kunstners liv, er ikke umiddelbart begribeligt, men må i det mindste bero på en uheldig alliance af kunstsnobberi og mistillid til kunstens egenverdi.

Som med de bristende formalia kunne man umiddelbart håbe at den slags slinger i valsen begrænsede sig til indholdssidens udenværker, men det er (igen) et forfængeligt håb. Rene selvmodsigelser følger forfatterens pen ind i kernen af hendes tematiske undersøgelser. I forbindelse med romanen *30 Daages Laan*

[sic!], som er emnet for kapitel 4, hedder det (67) at Kolja, en russisk revolutionær, er uvidende om elskerinden Hela-Madame Colberts dobbelt-identitet, mens der få sider længere fremme står at »Kolja has been aware all the time of the duality of Hela's identity« (70). Da splittet identitet, mellem horen og madonnaen i mandens bevidsthed og mellem kønnet og karrieren i kvindens, er den sidstes akilleshæl, og identitetens integritet omvendt nøglen til hendes uafhængighed og til ligevægten mellem kønnene, er en fortolkningsmæssig selvmodsigelse på netop dette punkt selvsagt fatal for det pågældende kapitels bærekraft.

Samtidig er det synd for bogens helhed, hvis centrale idé nok kunne fortjene opbakning. Som konklusionen (104-107) gør rimeligt klar, tjener forbudt sex i en række af Michaëlis' værker som metafor og struktur, mens handlingen i de samme tekster undermineres af såvel deres subtekster som upålidelige fortællere, hvis afsløring det er fortolkerens opgave at gennemføre. I en roman som *Lillemor* er hele registret af ulovlig seksualitet tematiseret, mens andre romaner fuldbyrder listen af kønslige genvordigheder og selvmodsigende former for kvindelige seksualforhold under patriarkatet, som i sidste instans destruerer både mænd og kvinder, hvis man skal tro den køns- og åndsbeslægtede Amalie Skram (103).

Som i så mange andre henseender er udlægningen hos von Eyben af spillet i Michaëlis' regi mellem tekst og subtekst, og mellem begges forskellige fortællerinstanser, mere mekanisk end systematisk, og tydingerne lider derunder, hvad de også gør hvor incestmotivet og metaforikken er direkte i fokus. Det hindrer dog ikke fortolkeren i at påpege en række væsentlige dikotomier, fx selvmodsigelser, selvfornegetelser og andet dobbelt bogholderi i forbindelse med den seksuelle frihed (19, 24-25).

Eksempelvis i romanen *Justine*, hvor titelfiguren er på en rejse mod selvindsigt, kommer disse dobbeltspill til udtryk på forskellige bevidsthedsniveauer. Rejsen vækker sin egen modstand mod indsigt og selvrealisation, Justine kan bedre se funktionsproblemer hos andre end sig selv, og bedre endnu ses problemerne af den (delvis) udenforstående læser (26-31, 86, 90). Som tekstens struktur blotter mere selvvidenhed end den selverkendelse der angiveligt er dens mål (cf. 47), ser man Justine gå helt dræbende til værks, i det mindste fiktivt og i egen fantasi (mens det henstår i von Eybens uvisse formulering om det samme sker i realiteten, cf. 32, i hvert fald indtil senere, cf. 45 ff.). Hvad der er ganske vist, er til gengæld selvmodsigelsen i selve det episke synspunkt – og i romancegenren som den her stryges mod hårene og har titelfigurens midaldrende umodenhed som del af sin selv-dekonstruktion. Ikke tilfældigt er incest katastrofens symbol, for når tre romance-helte kæmper om denne kvinde, er det udslag af blind patriarkalsk magt (cf. 46, 49) og bevidner kvindens (umulige) mulighedsbetingelser for at overleve denne (33-37). Det er if. von Eyben ingen tilfældighed at den eneste (om)vej til kvindefrigørelse i denne sæbeopera af en roman går gennem manden (Eigil), for Justines utilstrækkelige selvindsigt er typisk for Michaëlis' kvinder.

Roman[c]ens selvdestruktive form består da i en blottelse af falske myter om romantisk kærlighed og hellig moderkærlighed, og dens heltinde er en selvdestruktiv rebel. Og ikke blot adlyder incest mellem far og datter patriarkatets love, men køns- og familieroller vendes om, så brødre kan træde i incestuøse fædres sted som ødipale overmennesker, og søstre, som Justine, i deres moders rolle. Til dette maskespil hører så yderligere en usynlig fortællers demaskering af Justines

fortælling, mens læseren sågar må spørge, i von Eybens egen ånd (cf. 22), om ikke den usynlige fortæller og den subtekst denne fremkalder, også bør sættes under mistanke. Ja, om ikke incesttabuet kan have andre formål end den uafhængighed som von Eyben tilskriver det (115), fx en stammegarant mod indavl, som Tony Liversage har påpeget? For nok er det sandt (cf. 21) at incestrelationer er destruktive, men er det sandt (alene?) fordi de bryder et tabu? (38-47)

Masochistiske madonnaer som får deres vaklende identitet forstærket af at underkaste sig magtfulde Don Juaner, alle forviklede i eventyrlige fortælleformer og med utilforladelige fortællere som vejvisere gennem identitetsforviklingernes selvbedrag, er da hyppigt det arrangement Michaëlis benytter til at iscenesætte og 'ifrågasætte' patriarkatets magtudfoldelser. Allusioner til Faust og Gretchen er nærliggende, men som von Eyben rigtigt påpeger er Louise Stefan i Michaëlis' *Bogen om Kærlighed* uvidende om sin selvudslettelse og en fortabt sjæl i sammenligning med Goethes heltinde. For Louise er der ingen guddommelig frelse, hendes hjerte brister, og også Hans Stefan dør – endda blandt de rigtigt gale og selvbedrageriske (50-65).

Som i *Justine* – og den tidligere *30 Dages Laan* – blotter von Eybens analyser af tematik og fortælle teknik i *Lillemor*, den tidligste af de værker hun grundigt behandler, en række ømme punkter i misbrugte kvinders selvforståelse – fra incestoplevelser til masochistisk passivitet og romantiske ugebladsdrømme. Romanen viser en iskold madamme drive sin mand i døden og sin ældste datter Marthe i armene på en 50 år ældre følelseskold hustyrant, moderens fætter og ungdomstilbeder, mens det står til en yngre datter, Anina, at vende moderen ryggen og frigøre sig fra hendes undertrykkelse. Om den eftergivende Marthe skriver von Eyben at hun er lige efter titlen på *The Illusion of Love: Why Battered Women Do Not Leave Their Abusers*, en ti år gammel bog af David P. Celani, baseret på W.R.D. Fairbairns studier af misbrugte skotske forældreløse i 1930'erne og 1940'erne.

Michaëlis' roman og disse forskere mødes, if. von Eyben, i den erfaring at børn med dårlige forældre hellere tilskriver sig selv dårligdommene end løber den risiko at måtte afskrive forældrene, hvis nærvær de netop i særlig grad søger, fordi de aldrig fik deres tryghedsbehov opfyldt af disse voksne. Fairbairn så i børnenes indstilling et 'moralisk forsvar' mod far og mors unndladelssynder og et sidste håb for deres eget voksenliv.

Men også et andet forsvar mobiliserede de mod forældrenes forsømmelser og misbrug, og det bestod i at splitte sig selv i to, det misbrugte selv og ét der endnu var håb for. På den måde kunne børnene også splitte en gennemgående dårlig forælder i to, så den ene halvdel store usselhed blev forhindret i helt at overskygge den andens små glimt af godhed. Prisen for denne overlevelsestrategi er til gengæld at den ved at splitte børnenes eget jeg generelt svækker deres selvfølelse og selvværd.

Fra første færd viser Karin Michaëlis sig da i Merete von Eybens gengivelse optaget af kvindens til selvmord grænsende selvundertrykkelse i mandssamfundet – og af dødsmotivet som strukturel krumtap i den kunstneriske gestaltning af kønnenes kamp, som gerne antager incestuøse former og enten lammer eller perverterer seksualiteten yderligere (96). Inderlig afpersonalisering udspringer af disse udsigtsløse samlivsformer – incest til døden os skiller, kunne man billedligt

talt sige – og accepteres af de implicerede takket være en (i nogen grad selvfor-skyldt) svigtende (kvinde)bevidsthed. Betegnende for forholdet er den internaliserede og fraværende moders forret over den reelt nærværende, som Marthe nok kritiserer ud af den ene mundvig, men så undskylder ud af den anden (91-93). Med en vis logisk konsekvens afdækkes en sådan duplicitet fra digterens side ud fra mere eller mindre fordækte fortællesynspunkter og ud fra subtekstuelle strata bag overfladens romancer. Er dette eventyr, så er det fortalt med den gotiske fortællings sorte humor (97-99).

I von Eybens bog er det humanistiske subjekt hos den europæiske humanist Karin Michaëlis, som Birgit Nielsen kaldte den portrætterede, altså i største vildrede, om ikke reduceret til en (u)ren fiktion. Når man betænker, som sagt indledningsvist, hvor meget Michaëlis' uadventede liv spillede en rolle ved siden af hendes mange tekster, er det humanismen i videste forstand som er på operationsbordet, og hvor patienten er i fare for at dø, selv om operationen skulle lykkes. Et spørgsmål er derfor om livet i forfatterens tekster, og forfatterens liv som tekst, overhovedet kan gestaltes på sammenhængende vis, altså i den genre vi er vant til at kalde en biografi. Det foreliggende mulige svar på dette spørgsmål – Beverly Eddys biografi – må blæse i vinden, idet denne bog som sagt ikke skal anmeldes. I stedet for en anmeldelse skal der imidlertid voves et hypotetisk svar, ud fra den i skrivende stund verserende diskussion mellem Peter Tudvad og Joachim Garff omkring en større nutidig dansk biografi, sidstnævntes *SAK* (se fx *Politikens* kronik 7. og 14. august 2004).

Af Peter Tudvads angreb på denne bog fremgår et syn på biografien som kildekritik, og af Garffs forsvar et syn på samme som fortælling (idet der her for enkelthed skyld bortses fra begges småindrømmelser til modpartens synspunkt). Væbnet med den distinktion kan man om Nielsens og von Eybens 'portrætskitser' sige at den første ligger den kildekritiske og traditionsformidlende opfattelse nærmest og bl.a. forudsætter det alment humanistiske subjekt som den anden, med ringere kildekritisk præcision, i høj grad problematiserer (eller kunne have problematiseret). Birgit Nielsens sobre, men noget overfladiske sammenføjning af liv og (udvalgt) værk antyder muligheder for en biografisk syntese som von Eybens mere usikre dybdeboring i et (større) værkudvalg i det mindste sår tvivl om. For en helt upartisk betragtning er der ingen tvivl om at Eddy står den kildekritiske holdning nærmest, mens der fortsat må stilles spørgsmål ved om de mange kilder – og hendes behandling deraf – kan fjerne eller blot adressere den tvivl som bøger a la von Eybens grundlæggende må rejse om det biografiske projekt og dets gennemførlighed.

Det er jo ikke en tvivl som er opstået i danske aviser i sommeren 2004, men som har gennemsyret den faglige debat om biografien det sidste par tiår, alt imens biografier i hobetal er væltet frem på populærkulturens markedsplads som vor tids romaner. På den hjemlige front gjorde Hans Hauge for ti år siden med vanlig polemisk tæft opmærksom på hvordan både Foucault og Barthes erklærede forfatteren for død for så selv at blive biograferet da de var døde. Sådan går biografien igen, som Hauge annoncerer det i sin titel (i *Kritik*, 112 (1994)), uanfægtet af nykritikkens og modernismens syn på digtning som en aktivitet der ikke vil give udtryk for personligheden, men slippe for den. I den situation må man

besinde sig og i det mindste basere biografier på tekstfortolkning, når nu ikke tekstanalyse alene kan nære de nysgerrige læseres behov.

Men hvis mennesket reelt er på vej ud af historien, hvordan, kan man undre sig, skal selv en tekstfortolkende genre da kunne genindsætte det og dets selv uden at fortabe sig i en fiktion så fiktiv som den der skal fortolkes? Her svarer Keld Zeruneith med at undfly dilemmaet mellem hornene og finde det »særligt magtpåliggende at få koblet den fiktive og ikke-fiktive biografi sammen« (Zeruneith (ed.), *Livsformer: Otte bidrag om biografi* (København, 1988), 10). En måde det kan ske på, sporer fx Olof Lagercrantz hos Strindberg, der »formede sit liv, så det tjente hans digtning« (ibid., 82). Sådan kan løgn blive til forbandet digt, hvad Leon Edel ud fra Byron tolker derhen at biografen må gennemskue digterens selvbedrag og selvforsvar og bygge sit værk på dette indblik i mysteriet. »That is its fascination« (Edel, *Writing Lives: Principia Biographia* (New York/London, 1984), 17).

Men det er også essentialisme og hviler, som Edel andetsteds skriver, på den tro at som biografen arbejder, »the mountains of trivia will melt away, and essences will emerge« (Stephen B. Oates (ed.), *Biography as High Adventure: Life Writers Speak on Their Art* (Amherst, 1986), 24). Frank E. Vandiver går i et nabokapitel, »Biography as an Agent of Humanism«, så langt som til at se biografien som en egen kunstform og humanismen som »the character of being human« (ibid., 50). Også denne biograf ønsker »to evoke from the past the essence of a subject« (ibid., 63) og på den måde »offer a glimpse of humanity in microcosm« (ibid., 64). Humanismen fremstår som vejen til et selvportræt gennem portrættet af en anden, og som én tidsalders vej til forståelse af en anden. Sådan fastholdes den menneskelige og historiske dimension inden for samme essentielle greb (ibid.).

Som denne kæde af biografiske refleksioner antyder, kunne man forestille sig elementerne i Birgit Nielsens og Merete von Eybens bøger om Karin Michaëlis samlet lidt nærmere tyngdepunktet i Nielsens end von Eybens fremstilling. Men

biography can also lead us to examine the sense in which we really do live after the subject. The old subject was constructed through a narrative of internal homogeneity and cross-temporal consistency, and with a Cartesian self-transparency; all this fails to fit the experiences of many of us. All this we must indeed live after. But the selves with which we now live, in the challenging circumstances of our postmodernity, are not the less real for being fragmented, internally conflicted, multiple, and conscious as much of their temporal mutations as of their continuities. The old subject did not understand itself as the social construct that it was, and thus took itself and its solid essence more seriously than it was entitled to; but it was also, perhaps, at least in its manifestation in the novel and the late nineteenth- and early twentieth-century biography, a fiction well-suited to the old circumstances of bourgeois life.

Sådan skriver K. Anthony Appiah (i Mary Rhiel og David Suchoff (eds.), *The Seductions of Biography* (New York/London, 1996), 10 f.) og træffer med sine ord præcist Karin Michaëlis' placering mellem det 19. og 20. årh. og mellem en

humanisme og essentialisme som er på vej ud, og en postmodernisme som er på vej ind, men stadig har fortidens dyder og lyder på slæb, sprogligt og kunstnerisk, ideologisk og filosofisk. Michaëlis' halvt gammeldags, halvt foregribende modus indbyder i Appiah's parlando til en biografisk behandling som i højere grad end Leon Edels & Co. har affinitet til von Eybens – ikke til Birgit Niensens – studie. Uden ganske at besvare hvordan digteren Michaëlis og hendes værk hænger sammen, aner vi et perspektiv på de afgørende (u)mulighedsbetingelser for sammenhængen som hendes forskellige aktuelle fortolkere, deres indbyrdes forskelle ufortalt, vel har kredset om, men kun ufuldstændigt fået indkredset.

Poul Houe

Janne Jarlby: H.C. Branner – Splittelse og kontinuitet. Syddansk Universitetsforlag 2003. 129 s.

Forfatterskaber har som bekendt deres op- og nedture. For det første undervejs, mens de successivt fremkommer: De enkelte værker er mere eller mindre vellykkede og træffer en mere eller mindre gunstig konjunktur i det samtidige litterære, ideologiske og alamodiske åndsliv. Altså op og ned her – for H.C. Branners vedkommende som oftest op, med hans dårligste roman, *Rytteren* (1949), som den største succes, både hjemme og udenlands; det havde han ikke ventet, men Tom Kristensens monumentale fejlurdering (synes vi nu) slog an. Branners senere bøger mødtes til dels med en vis mistænksomhed (han var en slags fredsdue i Koreakrigens år), og til dels med en mere bovlam respekt; dog også allerede af den akademiske og pædagogiske aktive brugsinteresse som undervisningstekster og demonstrationseksempler.

Men der er jo også op- og nedture bagefter: for et afsluttet forfatterskab. Det vil for de flestes vedkommende ret hurtigt sige nedtur. Enten aktivt ved respektløshedens kritiske nedrivning af de ældres favoritter. Eller, nok så hyppigt, den stille glemsel, snart udbredt til såvel (mangel på) kritiske referencer som det danske bogmarked. I sommeren 2004 oplyser boghandelen således at kun én Brannertitel kan fås; det er debutromanen *Legetøj*.

Nogle forfatterskaber får, om man så må sige, en begravelse i storhed – med (ikke tekstkritisk) udgivelse af Samlede Værker. Således Kaj Munk, Martin A. Hansen, Karen Blixen, men ikke Branner. I de fleste tilfælde kan bindene opsamles prisbilligt i restsalg og antikvaritater få år senere, hvor tavsheden har afløst ovationerne omkring forfatterskabet. Karen Blixen er en markant undtagelse fra denne regel som fra så mange andre regler.

Om Branners ry, eftermæle og interesse i kritikken kan dog tilføjes at han et stykke vej har haft den litteraturhistoriske og analytiske kritiks bevågenhed. Der er mange gode og tætte enkeltanalyser, som Sven Møller Kristensens af romanen *Ingen kender natten*, i *Digtning og livssyn* (1959), og Finn Stein Larsens af novellen »Den første Morgen«, i *Prosaens mønstre* (1971). Og monografier af Henning Fønsmark (1951), Jørn Vosmar (1959), Emil Frederiksen (1966), Erik Skyum-Nielsen (1980), altså både før og efter digterens død i 1966. Seneste skud på stammen er Janne Jarlby *H.C. Branner – Splittelse og kontinuitet*, udgivet ved

digterens hundredårsdag 2003, men if. forordet bygget på et speciale hos Aage Henriksen tilbage i 1990.

Ligesom Skyum-Nielsen fokuserer Janne Jarlby i sin afhandling på den sene Branner, nærmere bestemt novellesamlingen *Ariel* fra 1963. Men idet hun opfatter den som en art statusopgørelse af digteren over et livs spændinger og digtninger, trækker hun linjer gennem forfatterskabet, helt fra debutromanen 1936 til den sene fortællingssamling.

At der er en tematisk sammenhæng, medgiver man gerne. Stilistisk er der derimod betydelig forskel mellem de tidlige og sene prosaarbejder fra digterens hånd. Branner blev med årene mere og mere virtuos, men ligesom ved nogle store maleres aldersværk kan man midt i sin beundring for den artistiske sikkerhed føle det som mindre interessant, ligesom for tyndt, stofløst. Den rytmisering og det *flow* der altid har karakteriseret hans prosa, taber i semantisk prægnans, mens han udvikler en mere og mere musikalsk flerstemmighed. Janne Jarlby har ret i at Branners tekster nærmer sig lyrik. Hun hæfter sig derfor også mere ved de symbolske træk (som personnavnene) og billedmønstre (fx akvariet!), der for så vidt altid har været at finde i hans bøger, men nu ligesom runger mere.

Janne Jarlby trækker altså især tematiske linjer gennem forfatterskabet. De er ikke vældig mange; men så kan man jo også sige at digteren ikke hørte til de meget frodige eller mangfoldigt fiktionsskabende. Hans forestillingsverden, persongalleri, konflikter udgør en begrænset kreds, og han var tydeligvis blandt de digtere der trækker meget på egne, begrænsede livserfaringer. Dette gør jo ikke afbræk i den litterære kvalitet – det er ikke bedre at være broget end at være dyb; men Janne Jarlby slår vistnok cirklen snævrere end den var. Hvad angår *det biografiske*, er det sikkert nok og oftere udtalt af forfatteren selv at faderens død da drengen var 4 år, var en omvæltning i hans tilværelse og følsomhed (og hans mor døde først i 1962!). Men han havde dog søskende og en varm og kærlig morfar, der sagtens har afbalanceret noget af den ængstelige enspændermelankoli Branner selekterede til sine drengeskildringer. – For resten kender jeg ikke andet til Branners biografi end hvad der oplyses i diverse håndbøger, hvad der sløret og suggestivt fortælles i hans prosabog *Vandring langs floden* (1953) samt et par andetsteds trykte antologibidrag af forfatteren, samt hvad sønnen Jens Branner meddeler mest fra senere år i sin selv- og far-biografiske bog *Opbrud* (1999).

Hvad angår *det bibliografiske*, dvs. forfatterskabets omfang, er Janne Jarlbys negligering af Branners arbejder i de dramatiske genrer diskutabel. Han begyndte og endte som hørespilforfatter; og både af de seneste af hans radiospil og af hans tre teateropførte skuespil fra 1940'erne kan man læse andre historier end dem eller den Janne Jarlby aflytter.

I sine simpleste træk er den jo ikke ukendt af Brannerlæsere. Vi véd alle at Branner er en stor skildrer af børn og deres drømme/løgne og deres sårbarhed, og at han kredser om forholdet mellem kønnene: Han er som Paludan-Müller og Holger Drachmann en utrættelig, men også ambivalent kvindedyrker; og som D.H. Lawrence – måske en af de forfattere der, næst efter Hamsun, har betydet mest for Branner? – digtede han på en mystisk dyrkelse af seksualiteten, i sidste instans akten, som livets (nb: åndelige!) mening. Og ikke tilfældigt minder den Jarlbyske familiehistorie om den Freudske ditto: Vi starter (altid) i en borgerlig verden. Den lille dreng gør tidligt bekendtskab med døden og kommer tidligt i

hænderne på én af sine forældre – moderen – og har svært ved at få sin drømmeverden forligt med og derpå adskilt fra den moderlige omsorg. Han er ængstelig, ikke mindst bange for piger, hvoraf der gerne såvel før som efter puberteten fremtræder en *femme fatale*, en uvorn og oprørske drengepige (Jarlby har et fint blik for de stereotype træk), senere undertiden i en mere frodig (moderlig?) skikkelse. Der er så en dobbelthed af møde og flugt; til sidstnævnte slutter sig også fortrængning, virkelighedstab, hallucinationer, endende i en slags gentagelse af dødsdriften og dødsangsten.

I fire kapitler gennemløber Janne Jarlby nu forfatterskabet for disse emner: »Barnets møde med døden«, »Den voksnes møde med døden«, »Barnets møde med kærligheden« og »Den voksnes møde med kærligheden«. Det lyder lovlig mekanisk, men dokumenterer meget vigtige træk i den Brannerske oplevelsesverden (og udgrænser andre: »samfundet«, magtforhold, krigen, det mellem-menneskelige ansvar m.v.).

Den *kontinuitet* Janne Jarlby signalerer i titlen på afhandlingen, er da givet med dette tematiske felt. *Splittelsen* er at forstå som en ødipal beskadigelse: Forsøget (mandens!) på at forene sex og ømhed/omsorg forekommer altid at balancere usikkert og viser sig til sidst at være bristet: splittelsen mellem eros og agape (A. Nygren afløser punktvis S. Freud) bliver definitivt.

Dette læser Janne Jarlby ud af samlingen *Ariel*, hvis fire noveller hun opfatter som ét eksistentielt udviklingsforløb.

Her lidt anmelder-knur: Ligesom ideen om at Thomas og Simon, de kontrasterende hovedpersoner i *Ingen kender natten*, er hinandens »alter ego« (s.63), ligner det den noget hårdhændede fortolkningsmåde som Villy Sørensen vist blev en inspirator for herhjemme. De forskellige figurer i en fiktion er ganske rigtigt momenter i én bevidsthed, nemlig læserens, men at de i øvrigt altid skulle være »sider« eller egenskaber ligesom i middelalderlige moraliteter, turde være en overspilning. På lignende vis kan man reservere sig når det om de to brødre og antagonistier i novellen »Puritaneren« hedder: »mens der i overfladestrukturen er to hovedpersoner, så er der i dybdestrukturen kun én« (s.110): som mangeårig gæst i strukturalistiske, marxistiske og freudianske træningslejre mobiliserer anmelderen ikke lutter lykkefølelse ved den autoritative angivelse af hvad der kun er overflade, og hvad der er den dybere egentlighed; det er igen den allegoriske forkærlighed som kan være farlig. Branners symbolisme, især i personnavngivning, blev ganske vist endnu mere fed i hans sene værker, og Janne Jarlby er for sensitiv en læser til at give det mere vægt end de genkommende forestillingsbilleder (fx hvide ansigter).

Sin opfattelse af de fire noveller som én og samme persons udviklingsforløb støtter Janne Jarlby på at hovedpersonerne placerer sig på successive aldersstadier. Men at noveller i en samling opmarcheres efter livsalder eller anden kronologi, er forholdsvis trivielt. Hun nævner Klaus Rifbjergs *Og andre historier* (1964) som et paralleltilfælde. Denne støtte for påstanden om person-identitet igennem *Ariel* er svag. Det er fristende at ville se de fire noveller som livsbilleder med en vis sammenhæng, men den behøver måske ikke at være én livshistorie, som denne analyse vil.

Den første novelle, »Leg ved stranden«, genspiller pubertetshistorien om den fortrykte drengs møde med den »vilde« og initiativtagende pige. Hun hedder

Helle, og mere end et helle kan deres undvigelse fra hjemmene ikke blive – undtagen i drengens sjæl.

De to midterste noveller adlyder Janne Jarlbys splittelsestese: I »Ariel« kan manden ikke forene det stærke seksuelle forhold (til elskerinden) med ømheden (for den invalide hustru). Og i »Puritaneren« har den noget spradebasseagtige skribent der er novellens hovedperson, hugget kæresten fra sin teologiske bror (2 mænd = 2 sider af 1), men denne vinder i og med døden.

I samlingens – og Branners – sidste novelle, »Skrevet i vand«, tager et ægtepar til Rom. Konen er døende. Manden opfatter det ikke eller vil ikke opfatte det. De er bestandig på flugt gennem byen, men manden, der er synsvinkelbærer, er især både på en turistindtryks- og tankeflugt, med Branners karakteristiske symptomer eller symboler på fortrængning. Han ender således med at have tabt det hele.

Dette er naturligvis også en digters selvdøm, en af de mange i forfatterskaber hvor mand, drømmer og digter har en tendens til overlappelse hinanden. At udlede dette af moderdominans og *boy-afraid-of-girl* er der if. Janne Jarlbys læsning af forfatterskabet god grund til. Anmelderen ville gerne åbne for flere aspekter og perspektiver. Men det er selvfølgelig en typisk og tvivlsom tilbøjelighed hos akademiske anmeldere og opponenter at forestille sig en anden bog end den de har foran sig. Janne Jarlbys er læseværdig nok.

Lars Peter Rømhild